

NOTAS SOBRE O ANTECEDENTE (ÚNICO?) DE *BV*. PRIMEIRA CALA^{*}

Mariña ARBOR ALDEA
Universidade de Santiago de Compostela

*La variante se individua mediante la confrontación del contenido
de los manuscritos, y no implica un juicio de valor*
Cesare Segre

*La collatio codicum es la fase más ingrata y una de las más delicadas
de todo el proceso editorial*
Alberto Blecua

*Computacionalmente, la colación es un problema complejo. Hemos analizado
brevemente diferentes herramientas y todas ellas demandan distintos tipos de
sacrificio al investigador; sea en la intensidad de la curva de aprendizaje
sea en la calidad de los resultados*
Helena Bermúdez Sabel

I. PROHEMIO

No ámbito de estudo da lírica profana galego-portuguesa parecería, a día de hoxe, que todo ou case todo está feito: edicións de diversa natureza e seguindo principios metodolóxicos diferentes, análise dos xéneros principais e «menores ou contaminados», estudos biográficos ou abordaxes lingüísticas de natureza varia, en soportes tamén diversos, non só conformaron unha inmensa

^{*} Este estudo forma parte dos traballos que se realizan no marco do proxecto de investigación *Universo Cantigas (IV). Edición crítica dixital das cantigas de amigo* (PGC2018-093928-B-I00), subsidiado polo Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades.

escoada de magma, se se me permite a metáfora, sobre a que construír un coñecemento sólido dos múltiples argumentos que abrangue esta poesía, senón que tamén fixeron aflorar un importante manancial de información que favorece a achega, desde unha óptica nova, a diferentes argumentos. Pensemos así, e só a título de exemplo, no cambio de orientación que propiciaron os ensaios de Monteagudo (2008a) e Souto Cabo (2012) sobre o desenvolvemento na *Gallaecia Magna* desta lírica ou nos múltiples datos que nos brindaron Larson (2019 [2018]) e Marcenaro (2019) a propósito da denominada *koiné* trobadoresca.

Desde o punto de vista da codicología e da crítica do texto, tamén os últimos anos trouxeron un aire novo, que veu revitalizar as conclusións a que, sobre a tradición manuscrita da lírica dos *trobadores*, chegaran —co *stemma* preliminar de Michaëlis (1990 [1904]) sempre presente— as análises pioneiras de Tavani (1969 [1967], 1979, 1988 e ensaios sucesivos) e as revisións a que estas foran sometidas por D’Heur (1974, 1984), Gonçalves (2016 [1976], 1993, 2016 [1995], 2016 [2007]) e Ferrari (1979 —con precisións de importancia en Gonçalves 2016 [1983]—, 1991, 1993a, 1993b, 2010), conclusións que se plasmaron nunha árbore xenealóxica estendida (caso de Tavani; Figura 1) ou simplificada (D’Heur, Gonçalves, Ferrari; Figura 2) que remitían, en todo caso, o conxunto dos relatores desta poesía a un antecedente común único, o denominado arquetipo ω . Tal arquetipo foi identificado tradicionalmente co desaparecido «Livro das Cantigas» que don Pedro de Portugal (†1350) legaba no seu testamento de 1350 a Afonso XI de Castela, libro este que, á súa vez —e como se admite tamén de modo convencional—, sería o referido por Colloci na nota «Messer Octaviano di messer Lactantio ha il libro di portughesi; quel da Ribera l’ha lassato» con que apostilou o seu Vat. lat. 4817 (f. 204v)¹.

¹ Este apuntamento foi estudado por Gonçalves (2016 [1986]), que describiu as posibles circunstancias que rodearon a chegada a Roma e ás mans de Colloci de tal cancionero ibérico. A filóloga identificou a dous dos personaxes citados na nota: coa etiqueta «Messer Octaviano» o humanista aludiría a Lattanzio Tolemei, un dos maiores eruditos do século xvi, embaixador da República de Siena na corte papal de Clemente VII e Paulo III, que está documentado en Roma entre 1522 e 1543, mentres que «Quel da Ribera» podería ser o clérigo bracarense António Ribeiro, «camarário de Clemente VII, encarregado pelo Pontífice, em 1525, de levar a Rosa de ouro ao Rei de Portugal e lhe expor *verbis* o que o embaixador D. Miguel da Silva havia explicado *per litteras* acerca da gravíssima situação da Cristandade» (Gonçalves 2016 [1986]: 103); nada chegou a apurarse, porén, sobre «messer Lactantio», que aínda hoxe é un personaxe descoñecido. Gonçalves indicaba nese mesmo traballo que non era posible saber a que cancionero se refería a apostila, aínda que se preguntaba se o «Libro di portughesi» podería ser «o antecedente directo de um dos cancioneros (ou dos dois?) copiados em Itália por mandado de Colloci» (2016 [1986]: 101). Case tres décadas despois, Bernardi (2017) volveu sobre o asunto, ofrecendo unha

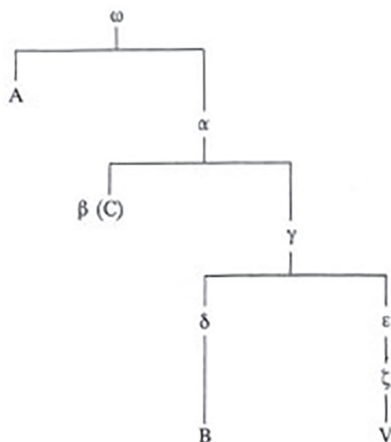

Figura 1. *Stemma* de Tavani
(1988 [1967])

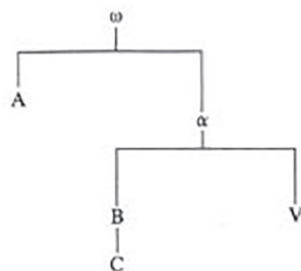

Figura 2. *Stemma* simplificado
(Gonçalves 1993)

Un dos primeiros resultados do retorno a este argumento plasmouse no imprescindible *Depois do espectáculo trovadoresco*, de Oliveira (1994). Outras novidades chegaron da análise de diferentes aspectos codicolóxicos dos manuscritos, que nos iluminaron sobre, por exemplo, a compilación destes e a imaxe ou características gráfico-visivas que podería revestir o seu modelo (Gonçalves 2016 [1991]; Lanciani 2004; Ramos 2008; Arbor Aldea 2009, 2010; Lorenzo Gradín 2011, 2013; Marcenaro 2015b, 2016a;

nova interpretación da nota collociana, que foi analizada no marco dun conxunto de apuntamentos presentes en diversos manuscritos de Colocci e en diferentes misivas enviadas ao humanista, en concreto na inédita carta que foi remitida «da Roma da tale Pier Andrea Ripanti all’umanista jesino il 13 marzo 1528» —Colocci encontrábase por motivos de seguridade fóra da «città eterna»—, en que se aludiría á fortuna que correran algúns dos seus libros e outros obxectos persoais durante o «Sacco di Roma» e durante a ocupación da cidade por parte das tropas imperiais, entre o 6 de maio de 1527 e o 17-18 de febreiro de 1528. Para Bernardi, tales notas funcionarían a modo «di promemoria faticosamente allineati in liste utili per tentare di ricucire le *disiecta membra* di una biblioteca dispersa dalla violenza del Sacco o dalla premura degli amici», isto é, podería pensarse que «il ‘libro di portughesi’ [así como outro dos volumes de interese collociano, o *Libro reale*] potessero essere non volumi di cui nel 1527-1528 Colocci aveva sentito parlare e che desiderava procurarsi o almeno studiare, bensì opere già possedute (o già avute a disposizione), delle quali ora, nella forzosa diaspora libraria più o meno direttamente imposta dalle truppe cesaree alla sua collezione, egli si affanna a ritornare padrone» (Bernardi 2017: 72, 102 para as citas). Este dato poderá implicar a que a data de copia de *BV* deba ser revisada, unha hipótese que, servíndose doutros argumentos, apunta tamén Barberini para *B* (2019: 420-421, 2023a: 159, nota 2).

Fernández Guiadanes 2016; Barberini 2019, 2022, 2023a, 2023b, 2023c, 2023d, 2024; Brea 2022, 2023, 2024; Monteagudo 2022). Finalmente, o *Fragmento Sharrer* e o *Pergamiño Vindel* tamén mereceron estudos moi coidados desde o punto de vista material, textual e musical (Sharrer 1991, 1993; Ferreira 1986, 2005, 2009, 2016, 2018, 2019; Marcenaro 2015a, 2016b; Calvia 2016; Ciaralli 2016; Arbor Aldea / Ciaralli 2018; Oliveira 2018).

Un punto de vista diverso nestas pesquisas marcárono os estudos sobre estratigrafía lingüística que desde 2008 publica Monteagudo, que complementan ou matizan as diversas «fases» que se sucederían na confección dos manuscritos. Así, o autor avanza que a denominada por Oliveira «compilación xeral» —tradicionalmente identificada co citado *Livro das cantigas* de don Pedro de Portugal— puido ser un proxecto implementado en diversos momentos e/ou soportes, destacándose entre eses estadios «un *Livro de Trovas del D. Rey Afonso*», «o *Livro das Trovas del Rey Don Denis*, ampliados en diversas etapas, e o «*Livro das Cantigas de D. Pedro*» (Monteagudo 2008b, 2013, 2015, 2019a, 2019b, 2020).

Tamén Ferreiro (2008, 2016a, 2016b, 2018), Brea (2020) e Brea / Lorenzo Gradín (2020) analizaron cuestións de lingua que necesitan integrarse neste debate; a estas deben sumarse, aínda, as achegas de Penafiel (2019a, 2019b), que, partindo de datos codicolóxicos, cuestiona tanto a identificación do *Livro das Cantigas do Conde don Pedro* co antecedente de *B* e *V* como a organización que ata aquí se describira para o *Cancioneiro da Ajuda*. Pola nosa parte, contribuímos a estas liñas de investigación con diversos ensaios que descenden á análise da *varia lectio* para estudar os fenómenos de hipo e hipermetría e as súas causas, así como diversos problemas relacionados coa constitución interna das antoloxías poéticas (2012-2020).

Neste complexo, completo e poliédrico exame dos relatores da lírica profana galego-portuguesa fica, porén, un longo exercicio por facer, que foi só encetado por Tavani nos seus estudos, e que non mereceu interese por parte da crítica posterior: referímonos á *collatio* completa da lección enviada para cada cantiga polo conxunto dos manuscritos, isto é, polos tres grandes cancioneiros *A*, *B* e *V* e polos denominados «fragmentos menores» *N*, *T*, *L*, *M* e *P*, e á súa posterior análise, de que deben extraerse todas as conclusións posibles². Este exercicio, que debería estar, corrixir ou matizar canto os autores citados sinalaron, ocupará os nosos intereses futuros; del ofrecemos nas páxinas que seguen unha primeira cata.

² A tabela de concordancias/diverxencias (parciais) existentes entre *A*, *B* e *V* que elaborou Tavani pode consultarse no seu volume de 1988 (páxinas 67-72 e seguintes, para o seu comentario demorado).

II. CORPUS OBXECTO DE ESTUDO E METODOLOXÍA

Para establecermos o corpus de traballo, procedemos a un cómputo manual das cantigas, xa que non é posible realizar esta tarefa de xeito mecánico nin extraer estas cifras das bases de datos de que dispomos. Este labor móstranos que, dos 1.685 poemas que integran a tradición³, 1.378 son enviados por dous ou máis relatores:

1. textos presentes en *A* e *B*: 193
2. textos comúns a *A*, *B* e *V*: 53
3. textos copiados en *B* e *V*: 1.112
4. textos enviados por *B*, *V* e *T*: 7
5. textos comúns a *B*, *V* e *N*: 7
6. textos copiados en *B* e *L*: 5
7. textos comúns a *B*, *V*, *M* e *P*: 1

Unha vez fixado o corpus obxecto de estudo, abordamos a comparación forma a forma da lección manuscrita. A premisa teórica que seguimos vén marcada pola «suspensión de xuízo», isto é, analizamos sen ningún tipo de idea preconcebida o material e sen clasificalo *a priori* en categorías. Realizamos así, e por máis que poida considerarse anticuada —considerando a capacidade «de cubrir todas as nosas necesidades» que atribuímos ás ferramentas informáticas— unha *collatio* manual, a única posible, por outra parte.

De feito, aínda que coñecemos os antecedentes previos que para unha análise informática deste material supuxo o traballo de Bermúdez Sabel (2018), e aínda que contamos con instrumentos como CollateX, Juxta ou o empregado pola propia Bermúdez Sabel para a lírica galego-portuguesa, XSLT/XQUERY, ningún deles é aplicable ao corpus seleccionado, en canto esixen unha intervención nos datos de partida —segmentación de formas ou inserción de baleiros, entre outros— que pode alterar a validez dos resultados finais, ademais de anular o principio que situamos na base deste proxecto⁴: a identificación de variantes, entendidas estas como aquelas que «emergen como diferencias de lección, máis o menos extendidas, entre los distintos manuscritos», que «se individua[n] mediante la confrontación del contenido de los manuscritos, y no implica[n] un juicio de valor» (Segre 1990 [1979]: 53, 54).

³ Utilizamos a ordenación de *UC* (<https://universocantigas.gal/tabela-completa>), que segue a de D'Heur (1973), e que ofrece a vantaxe de manter a disposición que as cantigas ofrecen nos manuscritos.

⁴ Para as limitacións de que adoece a *collatio* informatizada remitimos a Bermúdez Sabel (2016) e aos diversos ensaios contidos en González / Bermúdez Sabel (2019).

Nesta sede móstranse, como sinalamos, parte dos froitos que tiramos dunha pequena cata que contempla os poemas UC 360-382, isto é, 23 cantigas que coinciden cos primeiros exemplares de *V* e cos seus «homólogos» en *B* (391-414)⁵. Ademais da *collatio* interna dos textos, para a que nos servimos da transcripción paleográfica dispoñible no web de UC (véxase «Manuscritos», en www.universocantigas.gal), estudaremos as notas de Colocci —de particular interese no caso de *V* (acéfalo)— e as numeracións que acompañan determinadas cantigas⁶, que poden resultar pertinentes para achegar algunhas posibles hipóteses de traballo sobre o antígrafo ou antígrafos de *B* e *V*.

III. *COLLATIO* EXTERNA

A primeira toma de contacto con *V* móstranos un códice dubitativo nos seus comezos: inicio abrupto, columna única de escritura, numeracións riscadas, reescrituras de cifras ou folios en branco, entre outros, ademais de numerosas apostilas, entre elas a debatida *Manca da fol ij ifino a fol. 43*⁷.

⁵ Deste bloque, e só a efectos da *collatio interna*, exclúense *V* 4, *B* 394 (UC 984), atribuída a Sancho Sanchez, que ofrece outra versión en *A* 291, *B* 982, *V* 569, neste punto baixo a autoría de Pero da Ponte, e *V* 13, *B* 403 (UC 733), que conta cunha redacción máis extensa en *B* 718, *V* 319. Estes casos de dobre atribución e/ou redacción serán estudados en conxunto, unha vez concluída a análise dos poemas de tradición «simple». Nos estudos de lírica profana galego-portuguesa pártese normalmente de *B*, o códice máis completo, para realizar a colación; neste caso, dada a acefalia de *V*, partimos deste último, realizando a seguir a análise do manuscrito lisboeta, que só comeza a súa equivalencia co códice vaticano no f. 88r. O lector interesado nas características e historia destes cancioneros pode remitirse á bibliografía que se citará na nota 7 e a canto se sinalou na epígrafe introdutoria a este ensaio.

⁶ D’Heur elaborou unha tabela con estas numeracións (1974: 6-10), que se irá verificando co avance dos traballos que se propoñen nesta pesquisa. Para as referidas cifras e para as apostilas «de colación» de Colocci enviamos á bibliografía citada nas páxinas que seguen, con atención ás tabelas organizadas por Monteagudo (2022).

⁷ A interpretación desta nota e, en estreita relación con ela, de diversas cifras en caracteres romanos e arábigos datables do momento da copia presentes tanto en *V* como en *B* foi abordada por Tavani nos seus estudos sobre tradición manuscrita da lírica galego-portuguesa. Tal como aconteceu co seu *stemma*, a interpretación do apuntamento, que foi lido polo filólogo italiano como ‘falta desde o folio 2 ao folio 43’, mereceu diversos comentarios por parte de D’Heur (1974), ficando, porén, a discusión sobre tal nota e sobre o argumento en que esta se integra lonxe de darse por pechada. Nos últimos anos, a crítica volveu centrar a súa atención sobre ambos os asuntos, en boa medida como consecuencia do renovado interese que suscitaron tanto a materialidade de *B* e as apostilas con que Colocci «ilustrou» os seus códices como o bosquejo das características que revestiría o modelo que serviu para a copia dos apógrafos italianos. Para a citada apostila remitimos, en concreto, a Brea (2024), que segue a última

Cinguíndonos aos textos que aquí nos interesan, e como se aprecia na Figura 3, na marxe esquerda do primeiro folio de *V*, que foi numerado por Colocci á dereita como *l* tras corrixir unha cifra precedente, talvez 90, figura a nota *A fogli 90*, iniciándose a transcripción, a columna única, coa primeira estrofa da cantiga de Fernan Gonçalvez de Seavra *Muitos vej'eu que, con mengua de sen* (*V* 1, *UC* 360), que vai seguida da *crux* collociana con que en liñas xerais se sinala a existencia de dificultades no paso do orixinal á copia. No espazo en branco que se deixou despois, e que daría cabida a outra cobra, colocouse o *ex libris* da Biblioteca Apostólica Vaticana. En correspondencia con este códice, e como pode observarse na Figura 4, *B* (391) ofrece no f. 88r unha versión máis completa do texto; non se percibe, porén, e deixando á marxe apostilas de índole diversa⁸, o número de folio —moderno,

lectura de Tavani (2008: 308) —lectura que xa estaba en Monaci (1875: VIII)— para a primeira cifra, isto é, ‘falta desde o folio 11 ao folio 43’, e que ofrece, ademais dunha análise da bibliografía previa, diversas hipóteses relativas ao contido da lacuna a que remitiría tal nota baseándose nos estudos de Barberini en que se reconstrúen os fascículos de *B* e as súas numeracións (*vide infra*, ademais dos ensaios citados na introdución a estas liñas e na posterior nota 13). No tocante ás numeracións de *BV*, tamén estas mereceron nos últimos anos diversas achegas parciais —falta aínda unha análise de conxunto sobre elas—, que se enmarcan, así mesmo, no estudo dos elementos que estes códices fornecen para reconstruír as características do seu modelo; neste caso é de obriga citar os contributos de Barberini, que se ocupou preferentemente de *B* (2022, 2023a, 2023b, 2023c, 2023d), de Brea (2022, 2023, 2024) ou de Monteagudo (2022), que coinciden en remitir as mencionadas cifras ao modelo que serviría para copiar *B* e *V*, unha hipótese que xa apuntara Gonçalves (2016 [1983], 2016 [1999]). Son, en concreto, particularmente ilustrativos sobre o argumento os rigorosos estudos de Barberini, que aborda as cifras presentes en apertura de diversos fascículos de *B*, que se identificarían coa «prima carta della pecia assegnata a ciascun copista», que «per ragioni correlate a questo sistema di copia, doveva sicuramente coincidere con un intero fascicolo della fonte», desenvolvendo esa cifra anotada por Colocci «la duplice funzione di associare inequivocabilmente pecia dell'*exemplar* e corrispondente fascicolo di B e di consentire, pertanto, all'umanista un rapido controllo a campione in una qualunque sezione dei due codici» (Barberini 2022: 42, 43 para as citas, 2023c: 1101, 1109-1110).

⁸ Colocci colocou en *B*, e en menor medida en *V*, numerosas apostilas de carácter lingüístico, métrico e literario, ademais doutras de orde codicolóxica e organizativa, «ora annotando banali fatti grammaticali, ora invece vocaboli d'intensa carica letteraria, trovadorica o petrarchesca; ora qualificando il genere del componimento, ora computando le sillabe di un verso (e rettamente, tenendo conto della sillaba da aggiungere se tronco), ora traducendo intere espressioni o versi» (Bertolucci 1966: 14). Para esas notas collocianas consúltese igualmente Bertolucci (1972), así como Brea / Fernández Campo (1993) e o último volume que sobre o argumento publicaron Brea / Fernández Guidanes / Pérez Barcala (2021).

lémbrase que é Molteni o responsable destas cifras, que se escribiron nos folios de *B* tras o seu achado en 1875, pois Colocci non numerou os folios deste códice, a diferenza do que se verifica en *V*— e o número de cantiga —este de man do humanista—, ningún tipo de nota que apunte a posibles anomalías na copia do texto⁹, dotado, neste caso, de tres estrofas.

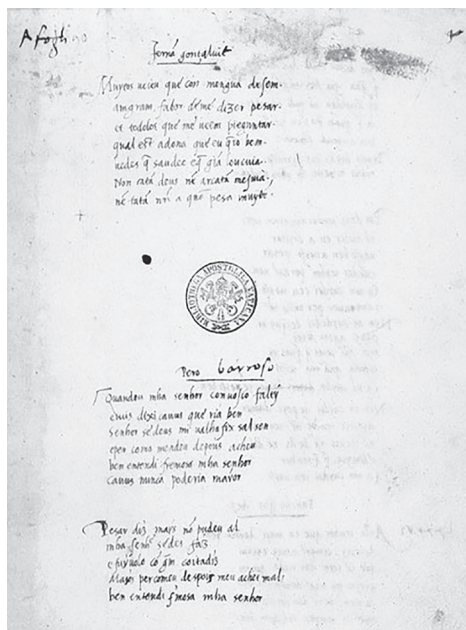

Figura 3. Folio inicial con texto de *V*

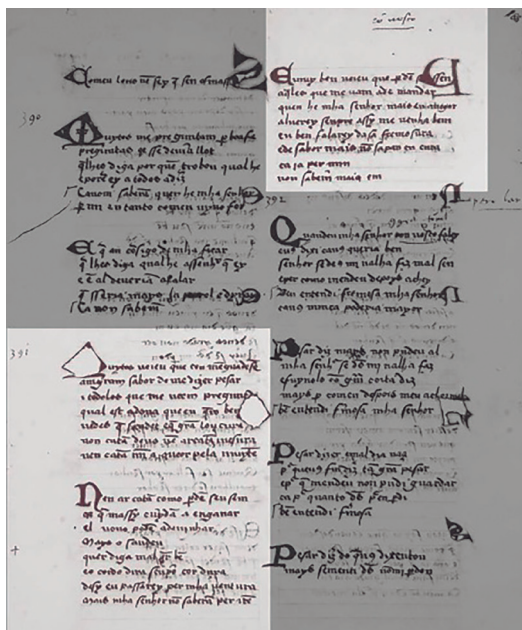

Figura 4. Cantiga inicial de *V* na versión de *B* (391)

Tornando a *V*, o comentario que Monaci redactou sobre o apuntamento *A fogli 90*, presente no primeiro folio do códice, reviste grande interese para coñecer as características de tal «reclamo»: «Il n° 90 è scritto con altro inchiostro ed evidentemente prima della parola che lo precede. Così era scritto 90 anche sull'altro margine, dove ora si legge *I*, che fu sovrapposto al 90 per cancellarlo» (Monaci 1875: 5), e para saber a que pode referirse: «sta [esa referencia] con parole che fanno credere in essa una specie di richiamo ad altro ms.» (Monaci 1875: VII). O mestre italiano non lle outorgou «nome» a este «altro»

⁹ Si se rexistra en *B* unha *crux* de Colocci que alerta, en correspondencia cos vv. 4-5 da segunda estrofa, sobre unha deficiencia visible xa na propia disposición das liñas de escritura, aparentemente incompletas. Tamén fragmentarios parecen os últimos versos da terceira *cobla*.

manuscrito, que ficou sen identidade ata que, unha vez descuberto *B* en 1875, Tavani postulou, tras analizar os reclamos e cifras presentes en *B* e *V*, unha dobre colación de *V* quer co posible modelo de *B*, δ , na súa nomenclatura, quer cun teórico ascendente directo do propio *V*, ζ . Engadindo aos seus razoamentos a nota de apertura do Vat. Lat. 4803 que antes citamos, o profesor de Roma apuntou a existencia, ademais, dun segundo interpósito na rama Vaticana- ζ : ε , *deterior*, á súa vez, de γ , un dos subarquetipos, o máis baixo, que sinalaba no seu *stemma* (Tavani 1988 [1967, 1969]: 76-80). Na sopesada resposta que ofreceu a estes argumentos, D’Heur considerou, porén, as cifras presentes en *V* como elementos procedentes do seu modelo (γ) e como resultado dunha *collatio* co exemplar de *B*, β , toda vez que o *stemma* do estudoso belga, en que desaparecían os *interpositi* de Tavani, contemplaba aínda a existencia de dous modelos diversos para os apógrafos italianos (D’Heur 1974: 4-15)¹⁰:

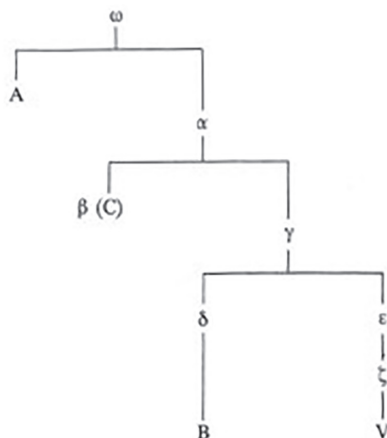

Figura 5. *Stemma* de Tavani
(1988 [1967])

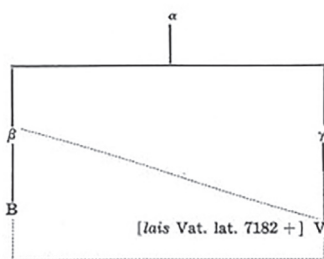

Figura 6. *Stemma* simplificado
de D’Heur (1974)

Considerando con cautela canto ata aquí escribiu a crítica —que hoxe é unánime en atribuír as numeracións presentes en *BV* ao seu modelo; véxase nota 7—, dado o carácter incipiente deste estudo e o carácter «non condicionado» que procuramos seguir nel, decantámonos por considerar —mesmo

¹⁰ Este *stemma* simplificaríase aínda máis en D’Heur (1984), con argumentos que escapan aos textos que abordamos nestas liñas, reducíndose a un único exemplar o modelo de *B* e *V* ao desaparecer o presunto antígrafo do primeiro, β . Tavani mantivo, porén, e aínda que con matices, a súa postura inicial ao longo de toda a súa vida, en particular no relativo á existencia dun dobre modelo para os cancioneiros da «rama italiana» (véxase 1988: 123-135, e estudos sucesivos).

como hipótese máis económica— que a nota *A fogli 90 de V*—repárese na primeira parte dela, escrita nun segundo momento por Colocci— remite ao seu antecedente, en concreto, e se o razoamento é correcto, e á vista de canto se referirá nas liñas que seguen, ao f. *90 do seu hipotético modelo¹¹.

Continuando coa análise de *V*, observamos que a cantiga 4, *A mia sennor; que eu máis d'outra ren*, atribuída a Sancho Sanchez (ff. 1v-2r de *V* = B 394; véxase nota 5, e UC 984), porta unha cifra en números romanos Lxxxvi (figura 7), cifra que é a primeira que con estas características se rexistra no códice da Vaticana acompañando os poemas, e que non encontra paralelo no lugar correspondente de *B* (f. 88v, figura 8). O f. 1v de *V* conclúe, por fin, co reclamo *sazon*, da autoría de Colocci, que envía ao actual f. 2r do manuscrito: neste, e como sucedía no folio apenas analizado, corríxese tamén, na súa marxe superior dereita, unha cifra precedente, difícil de identificar. Este f. 2r contén o remate do citado poema atribuído a Sancho Sanchez —o verso que enceta o folio comeza, xustamente, coa fórmula presente no referido reclamo— e nel iníciase a copia do ciclo de dúas cantigas de Afonso Lopez de Baian, *Sennor; que grav'oj'a mi é e O meu Sennor [Deus] me guisou* (*V* 5-6 = B 395-396; UC 363-364), que se pecha na parte superior da columna do folio seguinte, o f. 2v.

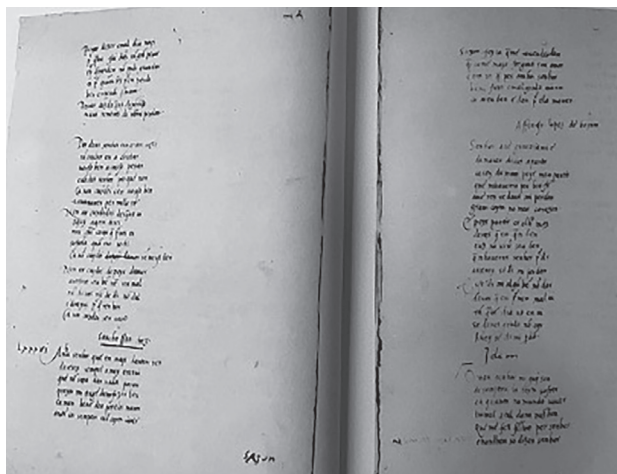

Figura 7. Folios 1v-2r de *V*

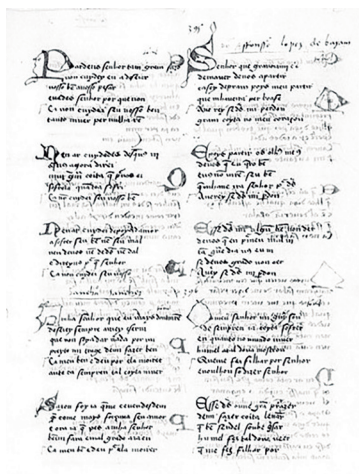
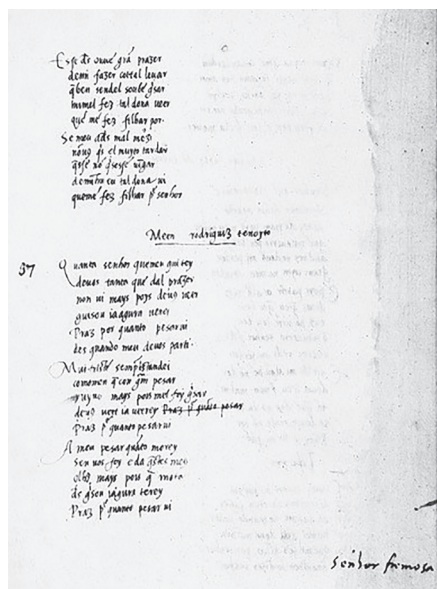
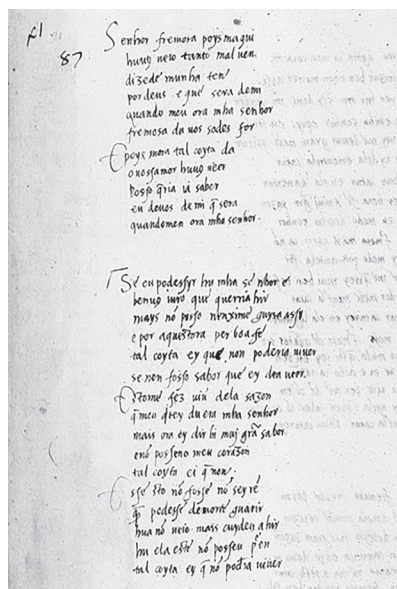

Figura 8. Folio 88v de *B*

Unha vez concluída a segunda composición do señor de Baian reproducése a cantiga de Meen Rodriguez Tenoiro *Quant'a, senhor, que m'eu quitei*

¹¹ Seguindo o proceder de Barberini nos estudos citados (véxase nota 7), sinalamos os hipotéticos folios do exemplar mediante un asterisco, reservando os números «limpos» para os folios de *B* e *V*.

(*V* 7 = *B* 397; *UC* 365), con que se abre a súa serie de textos: esa primeira cantiga vai acompañada pola segunda referencia numérica que achamos no códice vaticano acompañando os poemas, 87, neste caso escrita por Colocci (figura 9); na marxe inferior do folio, o humanista anotou outro reclamo, *Senhor fremosa*, que envía ao inicio do poema *Senhor fremosa, pois m'aqui* (*V* 8 = *B* 398; *UC* 366), do propio Tenoiro, que se transcribe, tras dous folios (recto e verso) en branco¹², no actual f. 3r de *V* (figura 10). Flanquea a cantiga de novo o número 87, tamén neste caso de man de Colocci, e, sobre el, rexístrase a apostila *fl 91*, que parece escrita en dous momentos, marcándose de forma particular o indicativo de folio, que debe atribuírse ao humanista iesino.

Figura 9. Folio 2v de *V*Figura 10. Folio 3r de *V*

O exame de *B* neste punto mostra unha copia limpa das correspondente cantigas *B* 394-398, sen elementos en aparencia destacables (figuras 11-12): parece posible, así, que nos encontremos, por un lado, e no que atinxe ao número 87, ante unha remisión interna do códice da Vaticana deste folio ao anterior dotado de texto —lémbrese a presenza entre ambos de dous folios en

¹² Estes folios mudaron de lugar no restauro do códice efectuado en 1877; nese momento colocáronse no comezo do manuscrito, aínda que figuran no seu lugar primitivo no facsimile, de acordo con Ferrari (1993b: 124).

branco—, sen descartar que esta cifra envíe, ademais, a un folio dun manuscrito de que por agora non temos datos; por outro lado, a cifra 91 remitiría ao modelo de que se copiou o propio *V*, quizais ao seu f. *91, dando seguimento á secuencia natural da copia: os ff. *90-91 do modelo serían reproducidos, así, nos ff. 1-3 e seguintes de *V*. Tomando en conta o número de cantigas que se transcriben no manuscrito romano, podemos deducir, ademais, que a serie 1-7 de *V*, que colma neste códice dous folios completos —lémbrase que a copia se fixo a columna única—, ocuparía un folio único no modelo, isto é, o referido f. *90, un dato que, por outra parte, casa ben con canto sabemos do manuscrito que máis podería parecerse a ese cancionero perdido, o *Fragmento Sharrer* (cfr. Sharrer 1991, 1993; Gonçalves 2016 [1995]: 287-293; Monteagudo 2022: 172-173); a partir de *V* 8, *Senhor fremosa, pois m'aqui*, comezaría o f. *91 dese exemplar.

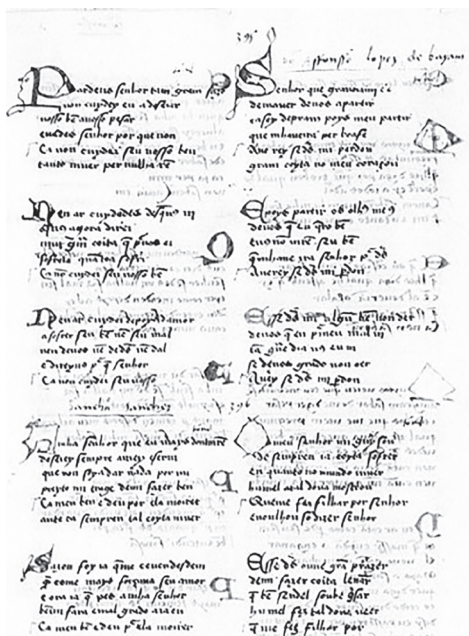

Figura 11. Folio 88v de B

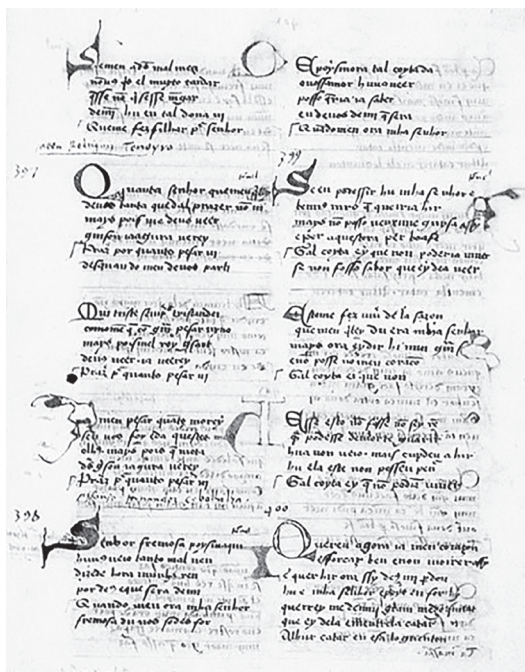
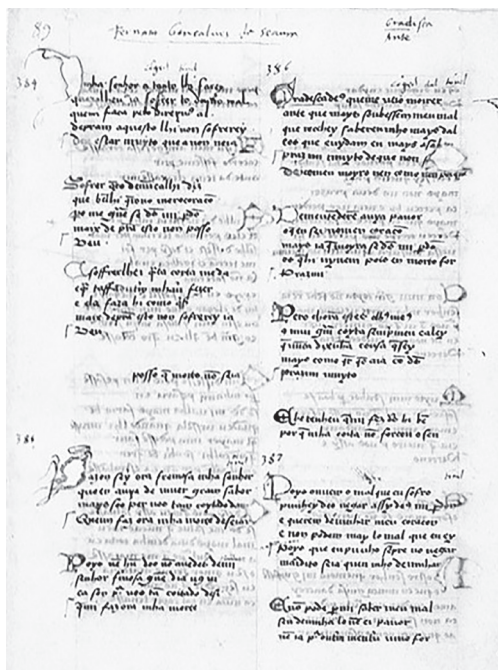
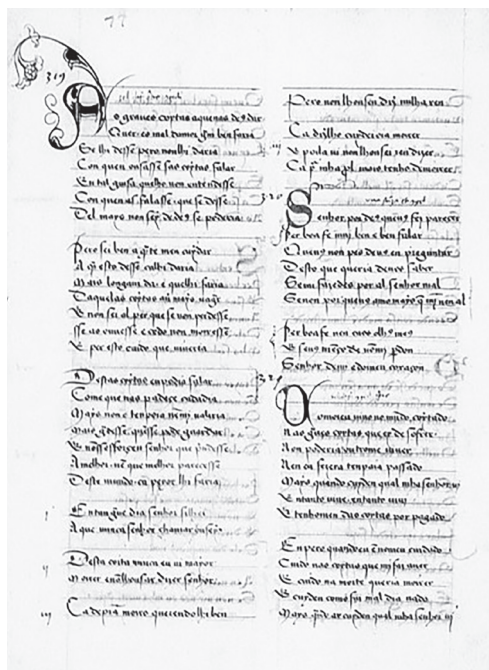

Figura 12. Folio 89r de B

Se esta análise dos datos é correcta, acharíamos resposta a dúas das notas remisivas de Colocci. Mais, a que se refire a cifra en números arábigos 87, escrita polo propio humanista nos puntos de *V* sinalados? E o número romano *Lxxxvi*? Volvamos a B.

Se folleamos o facsímile do códice lisboeta na zona que nos ocupa, verificamos que o ciclo de textos de Fernan Gonçalves de Seavra, de que, como anotamos antes, *V* conserva só a primeira *cobla* dunha cantiga, se inicia en *B* no f. 87r, en que se reproduce a primeira das pezas que lle é atribuída ao trovador, *A mia sennor atanto lle farei* (*B* 384; *UC* 353), que vai precedida pola correspondente rúbrica, escrita por Colocci. No folio en causa (figura 13), ademais das cifras que numeran as cantigas sucesivas —*B* 385-390; *UC* 354-359—, das notas de comentario do humanista e dos sinais con que parece remitirse a unha copia que non debeu estar exenta de dificultades, figura, na marxe superior esquerda, o número 89, que tamén neste caso foi escrito por Colocci. Como indica o reclamo *A mha sig*, escrito polo humanista na marxe inferior dereita do f. 86v, que ficou en branco, ese f. 87r inicia un novo fascículo de *B*, o número 11 de acordo coa descrición de Ferrari (1979: 109-111; véxase tamén Barberini 2023b).

Figura 13. Folio 87r de *B*Figura 14. Folio 75r de *B*

A que remite esa cifra colocciiana 89? Se continuamos folleando a edición facsimilar de *B*, na marxe superior esquerda do f. 75r encontramos a cifra 77 (imaxe 14), tamén neste caso escrita polo iesino. Como permite deducir

a seriación e a análise dos fascículos de *B*, e como ben sinalou Barberini nos seus estudos, tal cifra 77 envía ao exemplar de *B*, isto é, ao que sería o seu f. *77, primeiro do actual fascículo 10 do códice de Lisboa e primeiro do que sería o fascículo 8 do cancionero, despois perdido, que chegou a mans de Colocci nos anos previos ao «Sacco di Roma»¹³. Ese fascículo 10 comprende os actuais ff. 75-86 de *B*, como pode verse no esquema que se fornece na figura 15 (Ferrari 1979: 109; Barberini 2023b: 131; 2023c: 1108), en que se aprecia, en correspondencia co actual f. 75, a cifra remisiva 77, cifra que enviaría ao modelo e que marca a pauta para explicar o sucesivo número 89 que Colocci escribiu tamén en *B*, un número que remitiría ao comezo da seguinte *pecia* do exemplar, que se inauguraría cun primitivo f. *89, como se deduce da reconstrución que do primitivo fascículo 8 do antecedente do actual Colocci-Brancuti realizou o propio Barberini (2023b: 137; 2023c: 1107; figura 16)¹⁴:

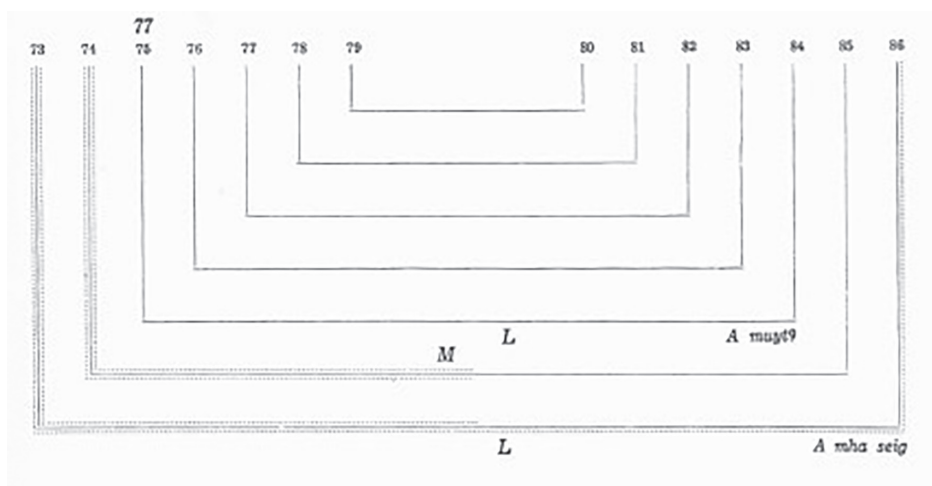

Figura 15. Estrutura do fascículo 10 (actual) de *B* (tomada de Barberini 2023b)

¹³ Para a reconstrución dos fascículos do antecedente de *B* léase Barberini (2022, 2023b, 2023c, 2023d), que se detén no prego 10 do actual manuscrito lisboeta.

¹⁴ Barberini ocupouse da análise detallada dese fascículo 10, tal como hoxe se mostra en *B*, e das previsións que Colocci realizou no momento da súa copia en diversos traballos (2023b, 2023c), en que fornece, ademais, unha aguda reconstrución do fascículo correspondente do modelo. Os datos que achega son de grande interese para fixar como funciona o códice nese punto, como puido ser o seu modelo e os posibles danos que nel podían verificarse neste sector en concreto: «La previsione d'un fascicolo leggermente al di sotto del formato del quaderno della fonte [un senión, ff. *77-88 na fonte, un quinión nas previsións de Colocci, ff. 75-84] dipenderà dal fatto che la zona finale della *pecia* doveva essere a tal punto deteriorata che non fu possibile copiare in *B* le prime

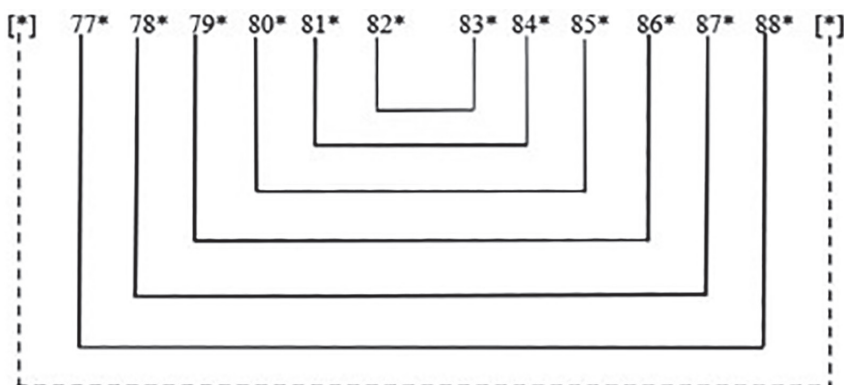

Figura 16. Estrutura do fascículo 8 do exemplar de *B* (tomado de Barberini 2023b)

Así mesmo, computando os textos de *B* copiados no folio 87r, verificamos que contén seis cantigas completas (*B* 384-389; desta última —moi extensa, pois consta de catro estrofas e unha *fiinda*; cfr. *UC* 358— só unha liña de texto pasou ao folio seguinte, o 88r): caberían estas, por tanto, no primitivo f. *89 do modelo, copiándose *B* 390 e sucesivas no seguinte folio, que se correspondería co f. *90 do exemplar, concordando así a hipotética reconstrución do antecedente de *B* e o seu número de folios coas cifras que nos proporciona Colocci tanto en *B* (89) como en *V* (*A fogli* 90, fl 91).

Quedan, porén, dous números sen resposta: a cifra romana *Lxxxvi*, que flanquea *V* 4, atribuída a Sancho Sanchez, e a (duplicada) cifra en arábigos 87, que acompaña as cantigas de Tenoiro. Remitirán tamén estas cifras ao modelo?, é dicir, aos ff. *86 e *87 primitivos? Non o parece, atendendo a que *V* sinala que estes textos estaban presentes en *A fogli* 90 e 91. Aludirían, tal como os números 77 e 89 a unha *pecia*? Considerando canto ata aquí indicamos, non parece plausible, en tanto en canto son números sucesivos, contrariando o principio que rexe a *pecia*, isto é, o cómputo do conxunto de folios de cada fascículo, principio que explica o paso de 77 a 89: 12 folios son os que median

sette *cantigas* di Fernan Gonçalves de Seavra (A210-A216), trasmesse dal solo A». Os cálculos de Colocci non serían, aínda contando con ese deterioro, atinados, debendo engadirse a ese quinión primitivo un binión, de que só se empregaría a «prima metà (primitivo fasc. 10bis: cc. 85-86 + 73-74)». O resultado foi un heptanión «ottenuto con l'aggregazione in un unico quaderno dei primitivi fascicoli 10 e 10bis, inizialmente concepite [...] come due unità codicologiche autonome» (Barberini 2023c: 1107-1108; véxase tamén, Barberini 2022b, dedicado integralmente ao argumento, en que o autor realiza unha fina crítica ás hipóteses manexadas polos especialistas sobre esta «falta» de *B* e do seu modelo).

entre a primeira e a segunda, en absoluto unha sucesión de folios como a que mostra o códice da Vaticana.

Un expediente cómodo para explicar tales cifras de *V* sería recorrer a un erro de Colocci, mais, considerando que estes primeiros folios da copia se mostran dubitativos, que foron numerados unha primeira vez, sequera fose o primeiro, cunha cifra que foi despois riscada (véxase canto se sinalou a propósito do f. 1: 90 (riscado) > 1; cfr. Monaci 1875: 5), voltos a numerar por Colocci de 1 a 10, que cancelou tamén esta numeración para, posteriormente, e a partir do primitivo f. 10, numerar o resto do manuscrito comezando de novo coa cifra 1, deberemos analizar o conxunto deste sector e o sucesivo para formular, de ser posible, algunha hipótese que permita explicar a actuación do humanista e as decisións que adoptou á hora de copiarse este manuscrito: mandou copiar primeiro *V* ou parte del, ensaiando nestes primeiros folios as decisións que tomaría despois?; de ser así, por que comeza a copia neste punto? Nada podemos apurar ao respecto.

Aínda no que atinxe á *collatio* externa deste sector dos códices, no f. 3v, col. a, de *V*, en correspondencia coa cantiga de Tenoiro *Sennor fremosa, creede per mi* (*V* 11 = *B* 401; *UC* 369), áchase a cifra 92 riscada, unha cifra que non parece corresponderse, á vista do número de textos que se reproducirían no hipotético f. *91 que antes describimos, cun posible f. *92 do exemplar, e atendendo a que en *B* a copia non mostra anomalías que apunten a posibles deficiencias no modelo. Talvez aquí o guarismo si se escribiu de forma errada, anulándose despois.

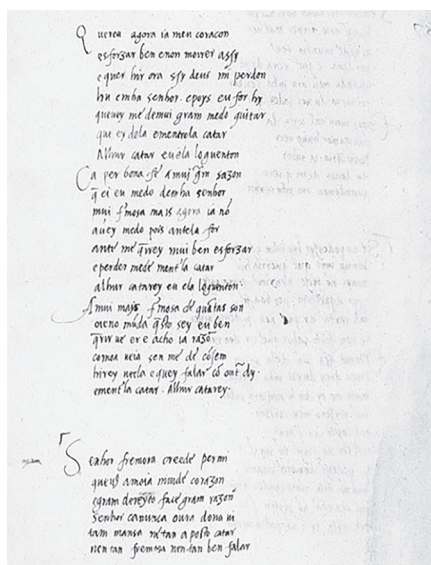
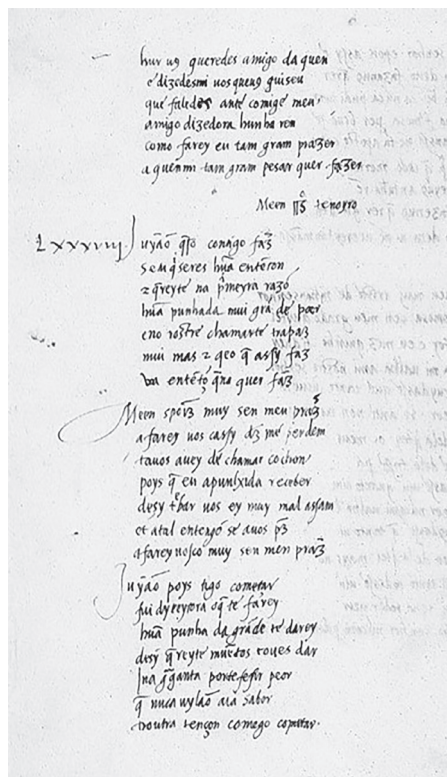
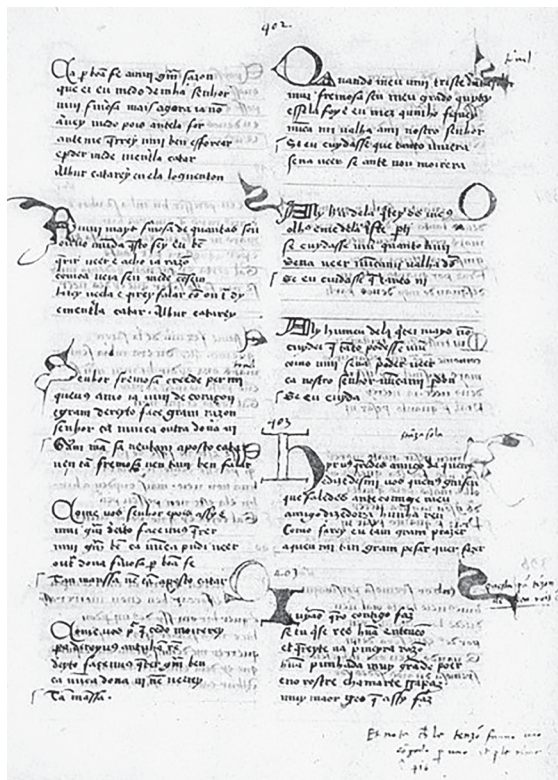

Figura 17. Folio 3v de *V*

Avanzando ao folio sucesivo de *V*, o f. 4, no seu verso, a tanto agresiva canto festiva *tensó* en que participan o propio Tenoiro e Juião Bolseiro *Juião*, quero tigo fazer (*V* 14 = *B* 403; *UC* 371) vai acompañada pola cifra *Lxxxviiij*, e precedida pola rúbrica remisiva a Tenoiro (figura 18). No manuscrito lisboeña, pola súa parte, o debate iníciase na parte final do f. 89v, continuándose no f. 90r, en que ocupa toda a súa col. a, sen aparentes anomalías, excepción feita da ausencia da rúbrica atributiva —esta debía estar no orixinal, xa que foi reproducida en *V* polo copista, coma nos casos precedentes; en *B* é Colocci o responsable de escribir as *razos* no sector que nos ocupa—.

Figura 18. Folio 4v de *V*Figura 19. Folio 89v de *B*

A que remite este número *Lxxxviiij* de *V*? Seguindo a liña argumental que ata aquí desenvolvemos, o máis prudente é considerar que se trata dun novo envío ao modelo de *V*; porén, e atendendo ás cifras 90 e 91 que se rexistran nos ff. 1 e 3 do códice da Vaticana e a canto sinalamos nas liñas precedentes, carecemos, tamén aquí, de argumentos que expliquen a diverxencia numérica.

Ao remate desta *tensó V* reproduce, e Colocci risca, catro versos correspondentes á terceira estrofa da seguinte cantiga, *Senhor fremosa, des quando vos vi*, de Afonso Fernandez Cebolhilha, que precede a propia rúbrica atributiva do poema e a propia copia do texto completo (*V* 15, *UC* 372; figura 20). Por que? É obvio que o humanista corrige un erro, mais non é simple fornecer unha explicación para este, faltando, ademais, calquera tipo de axuda en *B*, que conclúe a col. a do folio, o 90r, co debate poético que antes citamos, iniciando a col. b coa cantiga en causa (*B* 404; figura 21): podería explicarse esta incidencia por un cambio de folio ou de columna no orixinal, por un salto ou anticipación, considerando, ademais, que o poema se copia completo a seguir, entre este f. 5r e a col. a do f. 5v? Non o sabemos. Si podemos afirmar, en troca, que a lección de *V*, nos dous casos, e feita excepción de mínimas diferenzas nalgunha grafía ou desenvolvemento dalgunha abreviatura, é idéntica.

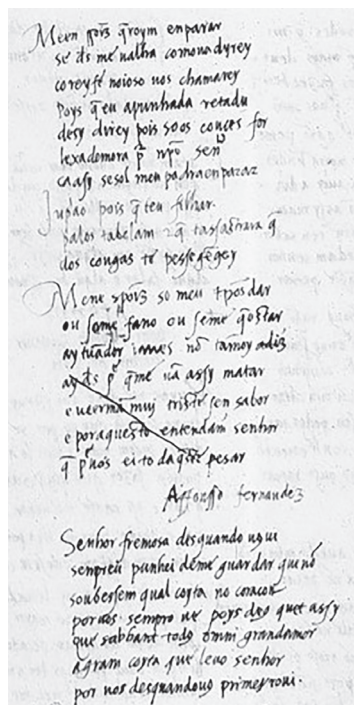

Figura 20. Folio 5r de *V* (detalle)

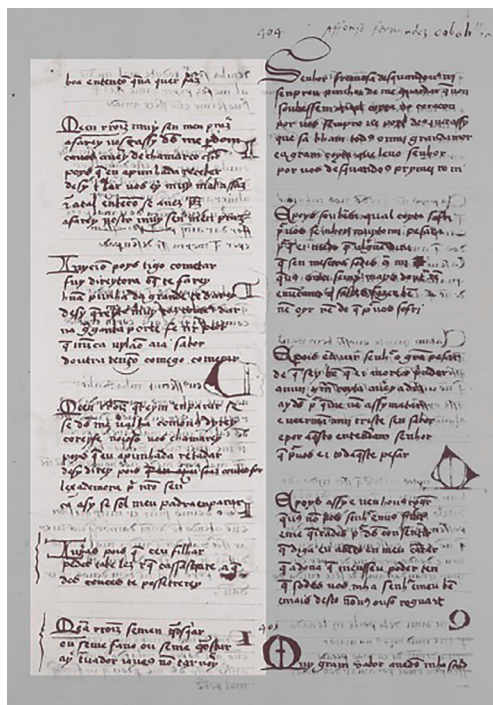
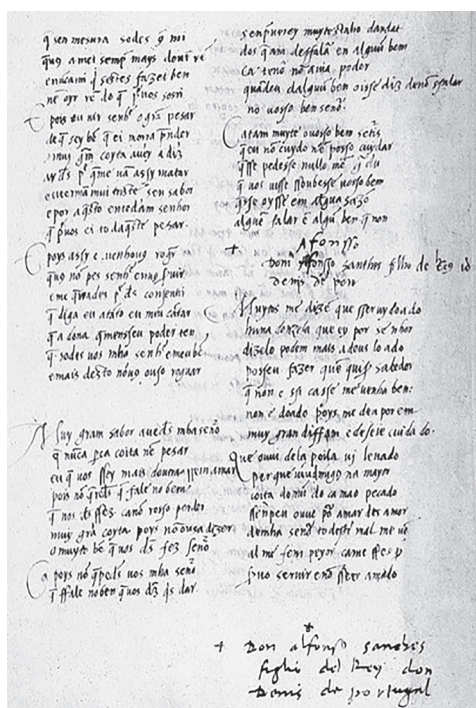
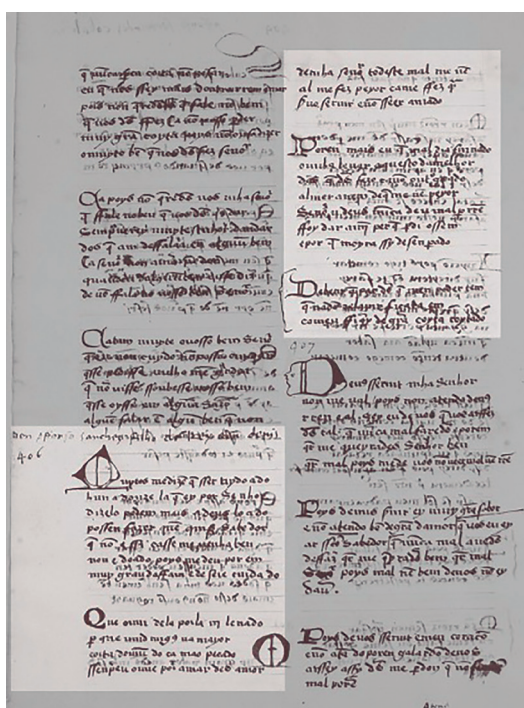

Figura 21. Folio 90r de *B*

Finalmente, en *V*, na columna b do f. 5v, o copista escribiu, antes da cantiga *Muitos me dicen que servi doado*, da autoria do bastardo de don Denis, Afonso

Sanchez, a rúbrica, *Dom Afonso santhes filho de *l/*e9 idm / denjs de por**. Colocci anotou antes dela, e nun segundo momento, *Afonso*, acompañado dunha cruz; despois recuperou e completou a rúbrica na marxe inferior do folio, o 5v (figura 22). O dato de *Portugal* falta en *B*, f. 90v (figura 23), que reza simplemente: *Don affonso Sanchez filho del Rey don denis*; neste caso, o humanista, responsable de reproducir a rúbrica, puido, simplemente, omitilo. Parece, así, que Colocci está tamén neste caso confrontando *V* co seu modelo.

Figura 22. Folio 5v de *V*Figura 23. Folio 90v de *B*

De canto acaba de exporse, e tomando como base a lectura dos manuscritos e dos excelentes traballos publicados pola crítica nos últimos anos, en particular os de Barberini referidos aos primeiros fascículos de *B*, parece posible ofrecer unha hipótese explicativa para algún dos enigmas que ofrecen os folios iniciais de *V*, en particular para as notas *A fogli 90 e fl 91*. Cuestión diversa sucede coas demais cifras localizadas nos folios obxecto de análise, para os que non contamos cunha explicación plausible: como sucedeu coa tan traída e levada apostila *Manca da fol ij ifino a fol. 43*, que só agora parece

encontrar unha lectura xusta —non parece referirse á perda de texto unha vez acabado o códice, senón a unha falta parcial de paquetes de traballo no momento de abordarse a copia—, talvez poidamos resolver estes elementos discordantes unicamente cando avancemos na investigación e nos situemos na perspectiva de Colocci. Explicar que ocupaba a mente do humanista naquelas xornadas, que debían ser de traballo frenético, e como puido obrar, cos seus acordos e trasacordos, en que momentos e en que fases, quizais non poida ser nunca máis que unha hipótese de traballo¹⁵.

IV. *COLLATIO INTERNA*

A análise das cantigas ofrécenos, en primeiro lugar, unha serie de datos que non se mostran produtivos nesta fase da investigación e que, polo tanto, non serán considerados, como a presenza ou ausencia de puntos, o desenvolvemento ou non de formas abreviadas, o desprazamento de elementos braquigráficos idénticos dun grafema a outro, o emprego de «deseños» diversos para representar unha mesma abreviatura, ou a, en liñas xerais, falta de marcaxe do refrán en *V*. Tampouco se considerarán diverxencias gráficas do tipo <i> / <y>, <j> / <i> ou <m> / <n> finais. Valor diferente presentan os fenómenos que se abordan nas liñas que seguen¹⁶:

1. Diverxencias na segmentación dos versos: *UC 365, UC 369, UC 370, UC 373, UC 374, UC 375, UC 376, UC 377* ou *UC 380*.
2. Omisión, quer en *B*, quer en *V*, de un ou de varios elementos, circunstancia que pode provocar hipometría¹⁷: *UC 361* (diz *B* : diz' *V*), *UC 364*

¹⁵ Son elocuentes ao respecto estas palabras de Barberini, que segue os pasos da súa mestra, A. Ferrari: «Alla mesa in opera del 'prezioso' codice —copiato alla pecia: procedimento affatto inusuale nella produzione di libri manoscritti di poesia romanza— presero parte sei copisti [...], probabilmente funzionari della Cancelleria e/o della Biblioteca pontificie, assoldati clandestinamente da Colocci o almeno così sembrerebbe, visto che da una lettera di Annibal Caro a Felice Paciotto (datata 1561, qualche decennio dopo la confezione di *B*) si inferisce che tra i suditti del Romano Pontefice vi «è carestia di chi scriva», in quanto «scrittori ci sono pochi, e quelli la più parte servono a la Libreria sopradetta, e non è lor lecito a scriver per altri» (Barberini 2023a: 159-160). Referidas tales palabras aos copistas de *B*, poden facerse extensivas ao amanuense de *V*.

¹⁶ Neste punto é imprescindible a referencia a Monaci (1875: VII-XIV e XXV-XXX, páxinas as últimas que se corresponden co ilustrativo *Appendice II. Tavola dei principali errori che si osservano nella scrittura del codice*). A cantiga *UC 360* foi minuciosamente analizada por D'Heur (1984: 24-26).

¹⁷ Por obvias razóns de espazo, fornecemos un número mínimo de exemplos para cada *item*, aínda que en liñas xerais as formas rexistradas son moi abundantes. En cursiva sinalamos o segmento en que se detecta a anomalía.

(*meçi B : me'zi V*), UC 365 (*mays pois me deus ueer B : mays poys deu9 ueer V*), UC 367 (*Esse esto B : E sse sto V*), UC 369 (*outra B : oura V*), UC 372 (*sempro ue BV*; e a gram coyta B : *agram coyta V*; *desquando 9 B : desquando9 V*), UC 374 (*deu B : de V*), UC 375 (*Senher B : senhe V*; *q̄r me B : me V*), UC 378 (*perdi ossem B : perossem V*), UC 382 (*τ leyxade m̄j q̄ uos q̄ro bem B : c leyxade q̄ nos quero bem V > e leixade min que vos quero ben*). Dentro desta categoría poden incluírse os erros por salto de igual a igual, como o que se rexistra en UC 376 (*de uos bem polo grandamor / q̄ uos B : om. V*). Con excepción do *homoioteleuton*, que obedece a outra mecánica, e como pode apreciarse nos exemplos, os elementos ausentes son abreviaturas, grafemas en contextos de igualdade gráfica ou formas de escaso corpo fónico e de igualmente escasa entidade gráfica que caen con frecuencia no proceso de copia, na liña do sinalado polos manuais de crítica textual ou, no caso específico da lírica galego-portuguesa, por, entre outros, Arbor Aldea (2012a, 2012b).

3. Repetición ou acrecentamento de elementos quer en *B* quer en *V*, que con frecuencia provoca hipermetría: UC 364 (*leuār B : leuar V*), UC 371 (*se / se d̄s B : se d̄s V*), UC 373 (*deffala'i B : desfala' V*), UC 379 (*enō B : eno V*; *cartar B : catar V*), UC 380 (*mercej B : merercej V*), UC 381 (*de saguisado B : de s̄aguisado V*). Tamén neste caso as faltas obedecen a mecanismos simples, que pasan polo desenvolvemento dunha abreviatura e pola súa presenza no mesmo vocábulo, pola repetición de grafemas por atracción do contexto ou pola substitución, talvez na fase de ditado interior e memorización da pericopa, de estruturas lingüísticas desta por outras que lle eran familiares ao copista (para ulteriores exemplos, tanto deste apartado como do precedente, remitimos a *infra*, 7).
4. Desenvolvemento erróneo de abreviaturas ou cativa interpretación das presentes no exemplar: UC 361 (*d̄s B : des V*), UC 374 (*q^w B : q̄ V > quen*), UC 377 (*Por B : Per V*), UC 380 (*q^endalguē B : q̄le/ndalguē V*), UC 381 (*poz qⁱ B : poz q̄ V > porque*, *oūts B : oudes V*; *yō ē B : pō est V > por én*; *par q̄ B : por q̄ V*; *q̄ po B : q̄po V > que pero*).
5. Anticipación de elementos: UC 380 (*pouco B : puoco V*). En UC 362: *Ca nō cuydei sen uosso bē B : Ca nō cuydei (depoys damor) sē uosso ben V*, o códice da Vaticana anticipa dous vocábulos do primeiro verso da seguinte estrofa, que foron corrixidos (*incipiens error*).
6. Confusións gráficas:
 - a > c: UC 371 (*Iuyciō B : Juyão V*).
 - a > e: UC 381 (*guarda B : guarde V > guarda*).
 - a > i: UC 374 (*grandaffam B : gran diffam V*), UC 376 (*men dauem B : men diuem V*).

- a > o: UC 382 (facades *B* : facodes *V* > *façades*; Acobar *B* : acabar *V*; matade *B* : matode *V*).
- ar > u: UC 371 (retadar *B* : retadu *V* > *recadar*).
- au ~ ui: UC 379 (pauor *B* : puior *V*).
- c / ç > t: UC 360 (catā *B* : tatā *V*), UC 371 (entençō *B* : entētō *V*).
- c > g: UC 371 (entēcō *B* : entēgō *V*).
- cr (r longo) > q: UC 371 (creo *B* : qeo *V*).
- d > l: UC 371 (pedes *B* : palos *V* > *pelos*).
- d > t: UC 371 (doutra *B* : troutra *V* [aínda que podería lembrar un *D*, como leu Monaci]).
- e > a: UC 375 (atā do *B* : atēdo *V*).
- e > c: UC 375 (ey *B* : cy *V*).
- e > o: UC 375 (de *B* : do *V*; faredē *B* : faredō *V*), UC 380 (deuosso bem *B* : douo ssobem *V*).
- f > r (longo): UC 365 (roy *B* : foy *V*).
- f > t: UC 381 (faria *B* : taria *V*).
- f > s (alto): UC 372 (sofri *B* : sosri *V*).
- f > t: UC 382 (teyxe *BV* > *feixe*).
- g > d: UC 375 (grā damor *B* : drādamor *V*; en UC 378 rexístrase unha emenda de copista que nos informa sobre este posible erro: perdas *B* : perdas *V*, corrixido no códice da Vaticana sobre un *pergas* precedente).
- i > a: UC 382 (daguen *B* : dignen *V* > *dig'eu*).
- i > l: UC 382 (la *BV* > *ja*).
- i > o: UC 381 (nomigalha *B* : ny migalha *V* > *nimigalha*).
- i > r: UC 379 (coita *B* : corta *V*).
- l > d: UC 382 (deade *B* : da de *V* > *leade*).
- l > s (alto): UC 368 (esa *B* : ela *V*).
- lxi > ha: UC 371 (apunhada *B* : apunxida *V*).
- m > n/u: UC 381 (uelhoria *B* : nelhona *V* > *melhoria*).
- m > ni: UC 362 (g̃m *B* : g̃ni *V*).
- m > nr: UC 360 (mī *B* : nrī *V*).
- m > nt: UC 372 (sa bham *B* : sabhant *V*).
- m > ui: UC 362 (muer *B* : uiuer *V*).
- mi/j > nu: UC 382 (m̃j *B* : nū *V*).
- n > i: UC 375 (nē *B* : iē *V*).
- n > m: UC 382 (sem^r *B* : cem̃ *V*, sen^r *B* : cem̃ *V*).
- n > u: UC 361 (do q̃n9 *B* : do q̃u9 *V*), UC 362 (uon *B* : nō *V*; seu *B* : sen *V*).
- o > a: UC 380 (ssodela *B* : ssadela *V*), UC 382 (Canāley *B* : Canā sey *V* > *Ca non sei*).
- o > c: UC 379 (Soom *B* : Scom *V*).
- o > d: UC 375 (ssoō *B* : ssdō *V*).

- o > e: UC 371 (pdom B : perdem V; auez B : auos V), UC 382 (pdon B : perdem V).
- o > s: UC 371 (maor B : mas (τ) V).
- p > r: UC 373 (posso B : rosso V).
- p > y: UC 381 (yō ē B : pō est V).
- r > i, rr > ir: UC 360 (q̄ro B : q̄io V; loucura B : loucuia V; mesura B : mesuia V), UC 363 (mhauera B : mhauerra V), UC 367 (queiria B : querria V), UC 369 (moirerey B : morrerey V), UC 380 (rrem B : irem V).
- r (longo) > p: UC 371 (n̄ro B : n̄pō V), UC 373 (q̄red̄s B : q̄ped̄s V).
- r > t: UC 362 (rē B : te V), UC 365 (ueer B : ueet V), UC 368 (quitat B : quitar V).
- r (longo) > s (alto): UC 371 (fe rir B : fesir V).
- r > y: UC 382 (moytal B : mortal V).
- r > z: UC 381 (poz BV).
- ri > a : UC 372 (sofri B : sofa V).
- ri > n: UC 381 (uelhoria B : nelhona V > melhoria).
- rr > n: UC 380 (monerey B : morrerey V).
- rr (longo) > sp: UC 371 (rrōiz B : spoiz V).
- rr (longo) > ss (longo): UC 371 (assastrar B : assastrar V > arrastrar).
- rr > u: UC 368 (querrey B : queuey V).
- s > c: UC 382 (sen^r B : ceñ V).
- s > e: UC 381 (deus B : deue V).
- s (longo) > l: UC 360 (pela B : pesa V), UC 382 (Canāley B : Canā sey V > Ca non sei).
- s > t: UC 373 (seno^r B : teno^r V), UC 376 (esso B : esto V).
- s > z: UC 371 (d̄s B : d̄z V; auez B : auos V).
- s > 9: UC 365 (deus B : deu9 V).
- ss (longo) > ll: UC 382 (Alli B : assi V).
- t > c: UC 371 (ceu B : teu V), UC 379 (cātauerā B : tantauerā V).
- t > d: UC 381 (ouñs B : oudes V).
- t > f: UC 381 (falhado B : talhado V).
- t > r: UC 371 (coreyfe BV), UC 372 (morta B : morra V > mort'a).
- y > r: UC 374 (coyta B : corta V).
- y > u: UC 361 (depoys achey B : depous acheu V; mays B : maus V).
- y > x: UC 382 (leixe B : lexxe V, a través de leyxe).
- u > a: UC 382 (mando BV > mundo).
- u > t: UC 365 (uerey B : terey V).
- u > ti: UC 374 (sser tiy B : sser uy V).
- x > e : UC 382 (q̄yco B : q̄yeo V > queixo).
- x > r: UC 382 (q̄yre B : q̄yxe V).

- $z > m$: UC 371 (assaz B : assam V), UC 374 (fez B : fem V), UC 375 (deffaz' B : deffa $\tilde{m}$ V).
 - $z > 9$: UC 374 (ffez B : ffe 9 V).
 - $9 > a$: UC 371 (comou 9 B : comoua V), UC 382 (q̃nt 9 B : q̃nta V).
 - $9 > g$: UC 381 (dos se golhos B : dos semolhos $V > dos seus olhos$).
 - $9 > o$: UC 377 (u 9 B : uo V).
 - $9 > s$: UC 375 (deu 9 B : deus V).
 - $c > r$: UC 371 (r̃q̃ B : c̃ q̃ V).
7. Diverxencias gráficas con valor fonético: UC 361 (fiz B : fix V), UC 363 (coraçon B : corazon V), UC 368 (esforçar B : esforzar $V > esforçar$), UC 369 (facenu 9 B : fazanu 9 $V > faç'en vos (querer)$), UC 370 (nũca B : nuncha V), UC 371 (d̃s B : d̃z V ; entẽcõ B : entengõ B), UC 379 (del̃s B : dell̃s V), UC 382 (facades B : facodes $V > façades$), que poden obedecer á práctica escrituraria do copista ou ben á súa fonética propia, que transloce na transcrición que realiza.
8. Erros ou variantes compartidos por BV . Estes versos, entre outros, ofrecen lecturas erradas en ambos os manuscritos, proporcionando segmentos hipómetros ou hipérmegos.
- UC 365: guisou iaagura uerey B : guisou iaagura uerei $V > [Deus]$ guisou, ja agora verei.
 - UC 370: Aly hu dela q̃tey os me 9 B : Aly hu dela q̃tey os meus $V >$ hipometría, que resolve A : Ali u eu dela quitei os me 9 $> ali u eu dela quitei os meus (ollos)$.
 - UC 371: Iuyãõ q̃ro contigo fãz B : Juyãõ q̃ro contigo faz' $V > -Juiãõ, quero tigo fazer$; eno rostre chamarte rrapaz. B : eno rostre chamarte trapaz $V > eno rostr[o], e chamar-te rapaz$; Iuyas pois q̃ ceu filhar B : Jup'ao pois q̃ teu filhar. $V > Juiãõ, [de]pois que t'eu filhar$.
 - UC 374: p que unid mig 9 ua mayor B : per que uiudmig 9 na mayor $V > per que viv[o], amigos, na maior$; al me fez peyor came ffe 9 q̃ w B : al me fem peyor came ffe 9 q̃ w $B > [e]$ al me fez peor, ca me fez quen.
 - UC 376: deuos terrad̃s / bem ssey B : deuos temad̃s. / bem ssey $V > de vós, [e] terredes, ben sei$.
 - UC 380: come sse ffosse ben q̃rer me porem B : come sseffosse ben q̃rer me porem $V > come se fosse ben, quer-me por én$; gram mal a quẽ uũca merecj B : gram mal a quem nũca mererecj $V > gran mal a quen [o]$ nunca merecj'i; serue nō pede ia q̃ lhi den B : serue non pede ia q̃ lhi den $V > serv'e non pede ja-que, [que] lhi den$.
 - UC 381: mais aq̃le q̃ q̃uos (s) manda s· B : mais aq̃le q̃ q̃ uos manda s. $V > mais aquele que vos manda$, con anticipación, ademais, do grafema que inicia o verso seguinte.

– UC 382: Poys q̄euos p hy mays *de ualer cuydades* B : Poys q̄euos per hy mays *de ualer euydades* / (cuydade) V > *Pois que vós per i máis valer cuidades*; cocar uos edes cō A maõodo peixe B : cocaruos edes cō a maõodo pixe V > *coçar-vos-edes con a mão do peixe*.

As faltas apuntadas nas liñas precedentes, e, en particular, as confusións gráficas, permiten explicar segmentos aparentemente inintelixibles dos poemas que poderían suscitar dúbidas sobre o antecedente de B e V. A modo de exemplo, servirémonos das dúas *fiindas* da *tensó* en que debaten Meen Rodriguez Tenoiro e Juião Bolseiro (UC 371):

–(I): Iuyas pois q̄ ceu filhar / pedes tabe lez r̄q̄ cassastrare aq̄ / *des couces te possetrerey* B : Jup'ao pois q̄ teu filhar. / palos tabelam t̄ q̄ tassastrara q̄ / *dos cougas te pesse gēgey* V > *Juião, [de]pois que t'eu filhar / pelos cabelos e que t'arrastrar, / aque dez couces te porregerei*. B ofrece confusión de <s> por <o> (Iuyas > *Juião*, con esquecemento do til de nasalidade), de <c> por <t> (ceu > *teu*), de <d> por <l> e de <e> por <o> (pedes > *pelos*), de <z> por <s> (tabe lez > *cabelos*, con erro ademais de <t> por <c> e de <e> por <o>), de <r> por <c> (r̄q̄ > *e que*), de <ss> por <rr> (assastrar > *arrastrar*), de <s> por <z> (des > *dez*), e, de novo, confusión de <ss> por <rr> (possetrerey > *porregerei*, forma en que ademais se debe escribir <tr> por <g>). En B o verso é, así mesmo, hipérmetro: t̄ q̄ cassastrare aq̄ / *des > e quet'arrastrar, / aque*. V, pola súa parte, parece interpretar de forma errónea unha posible nasal ou til diacrítico presente no antropónimo (Jup'ao > *Juião*), rexistra confusión de <a> por <e> (palos > *pelos*), de <t> por <c> (tabelam > *cabelos*, con remate en <a/m> por <o/s>), de <ss> por <rr> nas leccións *assastrara* e *pesse gēgey*, forma esta última afectada tamén por un cambio <e> / <o> e por unha mudanza de <r> (alto) en <g>, ademais de escribir <ga> por <çe> en *cougas*.

–(II): Mēa rrōiz semen trōsq'ar / ou seme fano ou seme crōstar / ay t̄uador iauē9 nō tarue'y B : Mene spoīz so meu tpōs dar / ou some fano ou seme q̄ostar / ay t̄uador iauēs nō tāmoy (adiz') V > *Meen Rodriguiz, se m'eu trosquiar, / ou se me fano, ou se me crastar, / ai travador, ja vos non travarei*. Ademais dos erros gráficos, que permiten interpretar con facilidade a lección de B, que ofrece, na última forma, *tarue'y*, unha inversión do grafema correspondente á vibrante e un desprazamento da abreviatura, V seguramente transcribe <rr> con <sp> en *spoīz*, <tr> (r longo) como <tp> en *tpōs dar*, e <q̄> como <d> na mesma forma, ademais de desprazar o signo abreviativo; en *q̄ostar* debeu ser interpretado <cr> (longo) como <q>, con cambio, ademais, de <a> en <o>, tal como en B (*crastar*). Na

última forma manuscrita, pode apreciarse un cambio <*aur>, talvez, e á vista de *B*, xa errado no modelo, en <am>, que obedece á dificultade de interpretar os *minimi*, conservando, como o propio *B*, o desprazamento da abreviatura¹⁸.

Desta análise dérvase, ademais de canto se sinalou, e que ilustra ben a corrupción tanto do antecedente de *BV* como a trivialización a que este foi sometido polos diversos amanuenses durante o seu proceso de copia, un elemento quizais menos chamativo a primeira vista, mais que reviste grande interese para entender a compilación dos apógrafos italianos. Así, o cotexo destes 46 poemas permite establecer dous segmentos de textos en que se verifica un alto índice de faltas que apuntan a severos problemas de lectura do modelo, fronte as outros sectores que adoecen de faltas de copia «menores» e que apuntan a un exemplar máis claro na súa abordaxe. Estes dous segmentos problemáticos están representados por *UC 371* (*B 403bis*, *V 14*), a famosa *tensó* entre Tenoiro e Bolseiro, e *UC 379-382* (*B 411*, *V 22-25*), catro textos do ciclo de Afonso Sanchez, todo el, en liñas xerais, bastante complexo. A lección manuscrita destas cantigas apunta, por tanto, a que o códice de que se copiaron non era compacto, senón que compartía seccións de lectura limpa con outras que, quizais por chegaren tardiamente ás antoloxías poéticas —fosen estas o antecedente ou antecedentes de *V* e *B* ou estadios previos destes— ou porque procedían dunha fonte xa deturpada ofrecían serios problemas de interpretación. En síntese:

Fernan Gonçalvez de Seavra

Pero Gomez Barroso

[Sancho Sanchez]

Afonso Lopez de Baian

Meen Rodriguez Tenoiro

corpus cantigas

****tensó* –Juião, quero tigo fazer**

Afonso Fernandiz Cebolhilha

Afonso Sanchez

cantigas *UC 374-378*

cantigas *UC 379-382

¹⁸ As *fündas* de *UC 371* foron magnificamente estudadas e ditadas por González (2015). Remítimos ao seu traballo para completar os datos que aquí se achegan, e para confrontar as pequenas diverxencias de interpretación que se verifican entre a súa proposta e a que aquí se comenta.

IV. *PROVISORIA CONCLUSIO*

Os datos expostos, e coa cautela que esixe a brevidade do corpus de traballo que ata agora manexamos, permiten concluír este ensaio, no que atinxe á *collatio* interna, coa cita do magnífico traballo de D’Heur de 1984, isto é, indicando que as leccións de *BV*

ne sont pas incompatibles, que’elles s’emboîtent étroitement. Elles prouvent que ni l’un ni l’autre des témoins n’a la maîtrise de la langue dans laquelle il s’exprime. Ni V ni B — c’est-à-dire chacun des copistes qui transcrit de son original — ne connaît bien le portugais, a fortiori le portugais un peu ancien déjà (D’Heur 1984: 26),

e que «V et B sont des manuscrits frères» (D’Heur 1984: 33), que espellarían sen intermediarios un antecedente común único. Quedan, porén, moitos folios por analizar, moitas leccións por estudar, moitos datos, tanto codicolóxicos como textuais, por avaliar, de modo que esta *provisoria conclusio* poderá, talvez, ser modificada e/ou matizada. É este un traballo tedioso e longo, mais é un traballo, evocando a Quevedo, «namorado» dunha tradición quizais «povera», «ma non troppo», e nin sequera estéril, antes colmada de inspiración e de horizontes aínda brumosos, mais que serán ocasos luminosos.

BIBLIOGRAFÍA

Fontes manuscritas e recursos en liña para a súa consulta

- A* = *Fragmento do Nobiliário do Conde Dom Pedro. Cancioneiro da Ajuda. Edição fac-similada do códice existente na Biblioteca da Ajuda*. Lisboa: Távola Redonda / Instituto Português do Património Arquitectónico e Arqueológico / Biblioteca da Ajuda, 1994, en <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?search=cancioneiro+da+ajuda&title=Special:MediaSearch&go=Go&type=image> [Consultado 28/04/2025].
- B* = *Cancioneiro da Biblioteca Nacional (Colocci-Brancuti). Cód. 10991*. Lisboa: Biblioteca Nacional / Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1982, en *Cancioneiro da Biblioteca Nacional*, [1525-1526] - Biblioteca Nacional Digital (purl.pt) [Consultado 28/04/2025].
- T* = Lisboa, Instituto dos Arquivos Nacionais / Torre do Tombo, *Fragmentos*, Caixa 20, n. 2 [Casa forte], ca. 1290/1325? (*Fragmento Sharrer*), en <https://digital.arquivos.pt/details?id=4185713> [Consultado 28/04/2025].

V = Cancioneiro Português da Biblioteca Vaticana (Cód. 4803). Lisboa: Centro de Estudos Filológicos-Instituto de Alta Cultura, 1973, en https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.4803 [Consultado 28/04/2025].

Estudos

- ARBOR ALDEA, Mariña (2009): «Un código de historia material compleja: el *Cancioneiro da Ajuda*», en *Revista de Literatura Medieval*, 21: pp. 77-124.
- (2010): «*Lais de Bretanha* galego-portugueses e tradición manuscrita: as relacións entre *B* e *L*», en Maria ILIESCU / Heidi M. SILLER-RUNGALDIER / Paul DANLER (eds.), *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Innsbruck 2007)*. Berlin / New York: De Gruyter, pp. 11-20.
- (2012a): «*A fronte a B, V: res metrica e varia lectio* (I)», en Natalia FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ / María FERNÁNDEZ FERREIRO (eds.), *Literatura medieval y renacentista en España: Líneas y pautas*. Salamanca: La Semyr, pp. 363-376.
- (2012b): «*A fronte a B, V: res metrica e varia lectio* (II)», en Antonia MARTÍNEZ PÉREZ / Ana Luisa VAQUERO ESCUDERO (eds.), *Estudios de literatura medieval. 25 años de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*. Murcia: Universidad de Murcia, pp. 159-170.
- (2012c): «*Mais bisílabo? Notas á marxe do Cancioneiro da Ajuda*», en Pilar LORENZO GRADÍN / Simone MARCENARO (eds.), *El texto medieval: de la edición a la interpretación, Verba. Anuario Galego de Filoloxía*, Anexo 68. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, pp. 159-194.
- (2013): «Del texto manuscrito al texto crítico: la cuestión métrica», en *XXVIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes* (Nancy, 15-20 de xullo de 2013) [texto non publicado nas Actas do encontro].
- (2016 [2015]): *Cancioneiro da Ajuda. Transcrición e notas*. Washington D.C.: Virtual Center for the Study of Galician-Portuguese Lyric, en <https://blogs.commonsgorgetown.edu/cantigas/files/2013/05/ArborAldea-Ajuda-Intro-Final2.pdf>.
- (2017a): «La tradición fluida: Pai Gomez Charinho», en Virginie DUMA-NOIR (ed.), *De lagrymas facendo tinta... Memorias, Identidades y territorios cancioneriles*. Madrid: Casa de Velázquez, pp. 35-55.
- (2017b): «*Variae lectiones* en la tradición manuscrita gallego-portuguesa: ¿divergencias solo textuales?», en Alessio DECARIA / Claudio LONGOMAR-SINI (eds.), *I confini della lirica. Tempi, luoghi, tradizione della poesia romanza*. Firenze: Galluzzo, pp. 193-217.

- (2020): «Copia, marcas «anómalas» y eclosión del *refrán* en los testimonios de la lírica gallego-portuguesa (*Cancioneiro da Ajuda*, Lisboa)», en *Madrygal. Revista de Estudos Gallegos*, 23: pp. 39-60.
- ARBOR ALDEA, Mariña / CIARALLI, Antonio (2018): «Il *Pergamiño Vindel*. Stato codicologico e paleografico», en Alexandre RODRÍGUEZ GUERRA / Xosé Bieito ARIAS FREIXEDO (eds.), *The Vindel Parchment and Martin Codax / O Pergamiño Vindel e Martin Codax. The Golden Age of Medieval Galician Poetry / O esplendor da poesía galega medieval*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, pp. 137-165.
- BARBERINI, Fabio (2019): «Tra **B** portoghese e **M** provenzale (**B**, c. 1r)», en *Cultura Neolatina*, LXXVIII, 3-4: pp. 411-425.
- (2022): «Un richiamo in cerca d'autore e due fascicoli perduti (Colocci-Brancuti: fascicolo 9)», en *Cultura Neolatina*, LXXXII, 1-2: pp. 25-51. DOI: 10.53148/CN202212002
- (2023a): «Rubriche malcollocate nel canzoniere Colocci-Brancuti. I: L'«immagine paleografico-visiva dell'antecedente perduto», en Carmen F. BLANCO VALDÉS / Elisa BORSARI (coord.), *Pervivencia y Literatura: documentos periféricos al texto literario*. San Millán de la Cogolla: Cilengua, pp. 159-174.
- (2023b): «La tradizione manoscritta di Fernan Gonçalves de Seavra. Preliminari all'edizione critica», en *eHumanista*, 54: pp. 129-142.
- (2023c): «Su formazione e struttura del Colocci-Brancuti. Il punto sul 'Libro di Portughesi'», en Dolores CORBELLÀ / Josefa DORTA / Rafael PADRÓN (eds.), *Perspectives de recherche en linguistique et philologie romanes. Textes choisis par la Société de Linguistique Romane*. Strasbourg: Société de Linguistique Romane / Éditions de linguistique et de philologie, vol. II, pp. 1099-1112.
- (2023d): «Il fascicolo 5 del Canzoniere Colocci-Brancuti. Pai Soares de Taveirós e Martin Soares», en *Revista de Filologia Románica*, 40: pp. 1-18. DOI: <https://doi.org/10.5209/rfrm.87040>.
- (2024): «'Este *Lais* posemos acá'... Sì, ma dove?», en *Medievalista*, 35: pp. 157-189. DOI: <https://doi.org/10.4000/medievalista.7739>.
- BERMÚDEZ SABEL, Helena (2016): «Colación asistida por ordenador: estado de la cuestión y retos», en *Revista de Humanidades Digitales*, 1. DOI: <https://doi.org/10.5944/rhd.vol.1.2017.16678>.
- (2018): *As Humanidades Digitais e a sua aplicação à variação linguística na lírica gallego-portuguesa*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela [Tese de doutoramento inédita].
- BERNARDI, Marco (2017): «Una lettera inedita dal Sacco di Roma: qualche novità su Colocci, il 'libro di portughesi' e il *Libro Reale*», en *Critica del testo*, XX/2: pp. 71-103.

- BERTOLUCCI PIZZORUSSO, Valeria (1966): «Le postille metriche di Angelo Colocci ai canzonieri portoghesi», en *Annali Sezione Romanza*, VIII, 1: pp. 13-30.
- (1972): «Note linguistiche e letterarie di Angelo Colocci in margine ai canzonieri portoghesi», en *Atti del Convegno di studi su Angelo Colocci, Jesi, 13-14 settembre 1969*. Jesi: Amministrazione Comunale di Jesi, pp. 197-203.
- BREA, Mercedes (2020): «Lingua e tradición manuscrita», en Déborah GONZÁLEZ (ed.), *Lírica galego-portuguesa. Lingua, sociolingüística e pragmática* [ArGaMed 2]. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, pp. 37-64.
- (2022): «La numeración colocciana del antecedente en *B* y *V*», en *Anuari de Filologia. Antiqua et Mediaevalia*, 12.2: pp. 59-80.
- (2023): «Angelo Colocci y sus copias de un cancionero gallego-portugués», en Carmen F. BLANCO VALDÉS / Elisa BORSARI (coords.), *Pervivencia y Literatura: documentos periféricos al texto literario*. San Millán de la Cogolla: Cilengua, pp. 29-67.
- (2024): «*Manca da fol. 11 infino a fol. 43*», en *Revue d'études médiévales et de philologie romane*, 1/1: pp. 127-146.
- BREA, Mercedes / FERNÁNDEZ CAMPO, Francisco (1993): «Notas lingüísticas de A. Colocci no Cancioneiro galego-português B», en Gerold HILTY (ed.), *Actes du XXe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes, Université de Zurich (6-11 avril 1992)*. Tübingen: Francke Verlag, vol. V, pp. 41-56.
- BREA, Mercedes / LORENZO GRADÍN, Pilar (2020): «La lengua de la lírica gallego-portuguesa en el devenir de la tradición manuscrita», en Stefano RESCONI / Davide BATTAGLIOLA / Silvia DE SANTIS (eds.), *Innovazione linguistica e storia della tradizione. Casi di studio romanzi medievali*. Milano: Mimesis, pp. 107-151.
- BREA, Mercedes / FERNÁNDEZ GUIADANES, Antonio / PÉREZ BARCALA, Gerardo (2021): *As anotacións de Angelo Colocci nos cancioneiros galego-portugueses* [ArGaMed 4]. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades.
- CALVIA, Antonio (2016): «A música do *Pergamiño Vindel*», en Mariña ARBOR ALDEA (coord.), *Pergamiño Vindel*. Barcelona: Moleiro, pp. 161-182.
- CARTER, Henry H. (2007 [1941]): *Cancioneiro da Ajuda. Reimpressão da Edição Diplomática de Henry H. Carter*. Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda.
- CIARALLI, Antonio (2016): «Estudo paleográfico», en Mariña ARBOR ALDEA (coord.), *Pergamiño Vindel*. Barcelona: Moleiro, pp. 147-160.

- D'HEUR, Jean-Marie (1973): «Nomenclature des troubadours galiciens-portugais (XIIe-XIVe siècles). Table de concordance de leurs chansonniers, et liste des *incipit* de leurs compositions», en *Arquivos do Centro Cultural Português*, 7: pp. 17-100.
- (1974): «Sur la tradition manuscrite des chansonniers galiciens-portugais. Contribution à la *Bibliographie Générale* et au *Corpus* des troubadours», en *Arquivos do Centro Cultural Português*, 8: pp. 3-43.
- (1984): «Sur la généalogie des chansonniers portugais d'Ange Colocci», en *Boletim de Filologia. Homenagem a Manuel Rodrigues Lapa*, 29/2: pp. 23-34.
- FERNÁNDEZ GUIADANES, Antonio (2016): «Dúas notas sobre a transmisión manuscrita da lírica profana galego-portuguesa», en Esther CORRAL DÍAZ / Elvira FIDALGO FRANCISCO / Pilar LORENZO GRADÍN (eds.), *Cantares de amigos. Estudos en homenaxe a Mercedes Brea*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, pp. 369-375.
- FERRARI, Anna (1979): «Formazione e struttura del Canzoniere Portoghese della Biblioteca Nazionale di Lisbona (Cod. 10991: Colocci-Brancuti). Premesse codicologiche alla critica del testo (Materiali e note problematichiche)», en *Arquivos do Centro Cultural Português*, 14: pp. 27-142.
- (1991): «Le chansonnier et son double», en Madeleine TYSENS (ed.), *Lyrique Romane Médiévale: la tradition des chansonniers. Actes du Colloque de Liège, 1989*. Liège: Université de Liège, pp. 303-327.
- (1993a): «Cancioneiro da Biblioteca Nacional (Colocci-Brancuti)», en Giulia LANCIANI / Giuseppe TAVANI (dirs.), *Dicionário da Literatura Medieval Galega e Portuguesa*. Lisboa: Caminho, pp. 119-123.
- (1993b): s.v. «Cancioneiro da Biblioteca Vaticana», en Giulia LANCIANI / Giuseppe TAVANI (dirs.), *Dicionário da Literatura Medieval Galega e Portuguesa*. Lisboa: Caminho, pp. 123-126.
- (2010): «Perché non possiamo non dirci eterotopici ed eteronomici», en Mariña ARBOR ALDEA / Antonio FERNÁNDEZ GUIADANES (eds.), *Estudos de edición crítica e lírica galego-portuguesa. Verba, Anuario galego de filoloxía*, Anexo 67. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, pp. 103-113.
- FERREIRA, Manuel Pedro (1986): *O Som de Martin Codax. Sobre a dimensão musical da lírica galego-portuguesa (séculos XII-XIV)*. Lisboa: UNISYS / Imprensa Nacional-Casa da Moeda.
- (2005): *Cantus Coronatus. 7 cantigas d'El-Rei Dom Dinis / by King Dinis of Portugal*. Kassel: Reichenberger.
- (2009): *Aspectos da Música Medieval no Ocidente Peninsular. Volume I – Música Palaciana*. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian / Imprensa Nacional-Casa da Moeda.

- (2016): «Ler o Pergaminho Vindel: suporte; textos; autor», en Graça VIDEIRA LOPES / Manuel Pedro FERREIRA (eds.), *Do canto à escrita: novas questões em torno da Lírica Galego-Portuguesa – Nos cem anos do Pergaminho Vindel*. Lisboa: IEM-Instituto de Estudos Medievais / CESEM-Centro de Estudos de Sociologia e Estética Musical, pp. 19-28.
- (2018): «Martin Codax: a história que a música conta», en *Medievalista online*, en <http://www2.fcsh.unl.pt/iem/medievalista/MEDIEVALISTA24/ferreira2402.html>. DOI: 10.4000/medievalista.1700.
- (2019): «Pergaminhos en releitura», en Isabella TOMASSETTI (coord.), *Avatares y perspectivas del medievalismo ibérico*. San Millán de la Cogolla: Cilengua, vol. I, pp. 369-377.
- FERREIRO, Manuel (2008): «A forma verbal *éste* na lírica profana galego-portuguesa», en *Revista Galega de Filoloxía*, 9: pp. 57-78.
- (2016a): «Notas sobre variación lingüística dalgunhas formas verbais de pretérito nas cantigas galego-portuguesas (*aver, fazer, pôer, querer*)», en Alexandre RODRÍGUEZ GUERRA (ed.), *Lingüística histórica e dialectoloxía: coordenadas de cambio lingüístico*. Vigo: Universidade de Vigo, pp. 119-137.
- (2016b): «A forma *mais* na lírica profana galego-portuguesa: variación lingüística e estatus métrico», en *Verba*, 43: pp. 143-164.
- (2018): «A lingua de Martin Codax, entre a tradición e o xénero», en Alexandre RODRÍGUEZ GUERRA / Xosé Bieito ARIAS FREIXEDO (eds.), *The Vindel Parchment and Martin Codax / O Pergamiño Vindel e Martin Codax. The Golden Age of Medieval Galician Poetry / O esplendor da poesía galega medieval*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, pp. 167-184.
- GONÇALVES, Elsa (2016 [1976]): «*La Tavola Colocciana Autori Portughesi*», en João DIONÍSIO / Henrique MONTEAGUDO / Maria Ana RAMOS (eds.), *De Roma ata Lixboa. Estudos sobre os cancioneiros galego-portugueses*. A Coruña: Real Academia Galega, pp. 5-87.
- (2016 [1983]): «Anna Ferrari, ‘Formazione e struttura del canzoniere portoghese della Biblioteca Nazionale di Lisbona (cod. 10991: Colocci-Brancuti). Premesse codicologiche alla critica del testo (materiali e note problematiche)’, Paris, 1979 [Arquivos do Centro Cultural Português, XIV, pp. 27-142 + XXIV planches]», en João DIONÍSIO / Henrique MONTEAGUDO / Maria Ana RAMOS (eds.), *De Roma ata Lixboa. Estudos sobre os cancioneiros galego-portugueses*. A Coruña: Real Academia Galega, pp. 89-98.
- (2016 [1986]): «Pressupostos históricos e geográficos à crítica textual no âmbito da lírica medieval galego-portuguesa: 1. ‘Quel da Ribera’ 2. A romaria de San Servando», en João DIONÍSIO / Henrique MONTEAGUDO /

- Maria ANA RAMOS (eds.), *De Roma ata Lixboa. Estudos sobre os cancioneiros galego-portugueses*, A Coruña: Real Academia Galega, pp. 99-109.
- (1993): «Tradição manuscrita da poesia lírica», en Giulia LANCIANI / Giuseppe TAVANI (dirs.), *Dicionário da Literatura Medieval Galega e Portuguesa*. Lisboa: Caminho, pp. 627-632.
- (2016 [1991]): «Sur la lyrique galégo-portugaise. Phénoménologie de la constitution des chansonniers ordonnés par genres», en João DIONÍSIO / Henrique MONTEAGUDO / Maria Ana RAMOS (eds.), *De Roma ata Lixboa. Estudos sobre os cancioneiros galego-portugueses*. A Coruña: Real Academia Galega, pp. 127-146.
- (2016 [1995]): «Tradição manuscrita e edição de textos: experiências ec-dóticas no campo da lírica galego-portuguesa», en João DIONÍSIO / Henrique MONTEAGUDO / Maria Ana RAMOS (eds.), *De Roma ata Lixboa. Estudos sobre os cancioneiros galego-portugueses*. A Coruña: Real Academia Galega, pp. 283-301.
- (2016 [1999]): «Appunti di filologia materiale per un'edizione critica della poesia profana di Alfonso X», en João DIONÍSIO / Henrique MONTEAGUDO / Maria Ana RAMOS (eds.), *De Roma ata Lixboa. Estudos sobre os cancioneiros galego-portugueses*. A Coruña: Real Academia Galega, pp. 339-353.
- (2016 [2007]): «Sobre a tradição manuscrita da lírica galego-portuguesa: conjecturas e contrariedades», en João DIONÍSIO / Henrique MONTEAGUDO / Maria Ana RAMOS (eds.), *De Roma ata Lixboa. Estudos sobre os cancioneiros galego-portugueses*. A Coruña: Real Academia Galega, pp. 501-533.
- (2016 [2011]): «Duas notas mínimas em torno da confecção e cópia do *Cancioneiro da Ajuda*», en João DIONÍSIO / Henrique MONTEAGUDO / Maria Ana RAMOS (eds.), *De Roma ata Lixboa. Estudos sobre os cancioneiros galego-portugueses*. A Coruña: Real Academia Galega, pp. 535-542.
- GONZÁLEZ, Déborah (2015): «As findas do debate entre Meen Rodriguiz Tenreiro e Juião Bolseiro (*B403bis-V149*)», en *Verba*, 42: pp. 403-428.
- GONZÁLEZ, Déborah / BERMÚDEZ SABEL, Helena (eds.) (2019): *Humanidades Digitales. Miradas hacia la Edad Media*. Berlin / Boston: De Gruyter.
- LANCIANI, Giulia (2004): «Repetita iuvant?», en Mercedes Brea (coord.), *O Cancioneiro da Ajuda, cen anos despois*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, pp. 137-143.
- LARSON, Pär (2019 [2018]): *A lingua das cantigas. Gramática do galego-portugués*. Vigo: Galaxia.
- LORENZO GRADÍN, Pilar (2011): «Orden y desorden en el cancionero gallego-portugués B. Las claves del texto y del libro», en *The Romanic Review*, 102, 1/2: pp. 27-47.

- (2013): «Los *lais de Bretanha*: de la compilación en prosa al cancionero», en *e-Spania*, 16 <http://journals.openedition.org/e-spania/22767> [última consulta: 26/04/2025].
- MARCENARO, Simone (2015a): «Nuove acquisizione sul Pergaminho Vindel (New York Pierpont Morgan Library, ms. 979)», en *Critica del testo*, 18/1: pp. 33-53.
- (2015b): «Duplicazioni, doppie tradizioni e attribuzioni divergenti nella tradizione lirica galego-portoghese», en *Critica del testo*, 18/3: pp. 73-102.
- (2016a): «Il presunto *Livro das cantigas* di Don Pedro de Portugal, Conde de Barcelos», en Esther CORRAL DÍAZ / Elvira FIDALGO FRANCISCO / Pilar LORENZO GRADÍN (eds.), *Cantares de amigos. Estudos en homenaxe a Mercedes Brea*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, pp. 575-583.
- (2016b): «Descripción codicolóxica», en Mariña ARBOR ALDEA (coord.), *Pergamino Vindel*. Barcelona: Moleiro, pp. 137-146.
- (2019): *La lingua dei trovadores. Profilo storico-linguistico della poesia galego-portoghese medievale*. Roma: Viella.
- MICHAËLIS DE VASCONCELOS, Carolina (1990 [1904]): *Cancioneiro da Ajuda*. Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 2 vols.
- MOLTENI, Enrico (1880): *Il Canzoniere Portoghese Colocci-Brancuti, pubblicato nelle parti che completano il codice vaticano 4803*. Halle: Max Niemeyer.
- MONACI, Ernesto (1875): *Il Canzoniere Portoghese della Biblioteca Vaticana*. Halle: Max Niemeyer.
- MONTEAGUDO, Henrique (2008a): *Letras primeiras. O Foral do Burgo de Caldelas, os primordios da lírica trobadoresca e a emerxencia do galego escrito*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- (2008b): «Ortografía alfonsi? Para a análise grafemática dos testemuños poéticos en galego da segunda metade do século XIII», en Manuel FERREIRO / Carlos Paulo MARTÍNEZ PEREIRO / Laura TATO FONTAÍÑA (eds.), *A edición da Poesía Trobadoresca en Galiza*, A Coruña: Baía, pp. 141-160.
- (2013): «‘Cuita grand’e cuidado’ (A 32) / ‘Coita grand’e coyado’ (B 174). Estratigrafía da variación lingüística nos cancioneiros trobadorescos», en *Boletín da Real Academia Galega*, 374: pp. 207-299.
- (2015): «Variación scriptolingüística e estratigrafía comparada de A e B. Acheegas á proto-tradición manuscrita dos cancioneiros galego-portugueses», en *Diacrítica*, 29/1: pp. 471-496.
- (2019a): «Variación scriptolingüística e tradición manuscrita da lírica trobadoresca: as variables <nh/n> e <ss/s>», en Ernestina CARRILHO / Ana María MARTINS / Sandra PEREIRA / João Paulo SILVESTRE (eds.), *Estudos linguísticos e filológicos oferecidos a Ivo Castro*. Lisboa: Centro de Linguística da Universidade de Lisboa, pp. 859-959.

- (2019b): «Variación e cambio lingüístico no galego-portugués (séculos XIII-XIV): os clíticos *me / mi* e *lle / lhi* e outras formas en <-e> final», en *Boletín da Real Academia Galega*, 380: pp. 289-381.
- (2020): «Para a análise grafemática da **Recompilación tardía* (**Livro das cantigas*)», en Déborah GONZÁLEZ (ed.), *Lírica galego-portuguesa. Lingua, sociolingüística e pragmática* [ArGaMed 2]. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, pp. 157-194.
- (2022): «Organización e estrutura do antígrafo dos Cancioneiros da Biblioteca Nacional e da Biblioteca Vaticana», en *Madrygal. Revista de Estudios Gallegos*, 25: pp. 161-180. DOI: <https://dx.doi.org/10.5209/madr.90530>.
- OLIVEIRA, António Resende de (1994): *Depois do espectáculo trovadoresco. A estrutura dos cancioneros peninsulares e as recolhas dos séculos XIII e XIV*. Lisboa: Colibri.
- (2018): «À volta da tradição manuscrita das cantigas de Martim Codax», en Alexandre RODRÍGUEZ GUERRA / Xosé Bieito ARIAS FREIXEDO (eds.), *The Vindel Parchment and Martin Codax / O Pergamiño Vindel e Martin Codax. The Golden Age of Medieval Galician Poetry / O esplendor da poesía galega medieval*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, pp. 51-67.
- PENAFIEL, André Barros (2019a): «Compilação dos cancioneros galego-portugueses primitivos», en *Verba*, 46: pp. 161-206.
- (2019b): «Formação do *Cancioneiro da Ajuda* e seu parentesco com ω e α », en Isabella TOMASSETTI (coord.), *Avatares y perspectivas del medievalismo ibérico*. San Millán de la Cogolla: Cilengua, vol. I, pp. 421-438.
- RAMOS, Maria Ana (2008): *O Cancioneiro da Ajuda: confecção e escrita*. Lisboa: Universidade de Lisboa, 2 vols. [Tese de Doutoramento inédita].
- RUGGIERI, Jole (1927): «Le varianti del canzoniere portoghese Colocci Brancuti nelle parti comuni al Codice Vaticano 4803», en *Archivum Romanicum*, 9: pp. 459-510.
- SHARRER, Harvey L. (1991): «Fragmentos de Sete Cantigas d'Amor de D. Dinis, Musicadas – uma descoberta», en *Actas do IV Congresso da Associação Hispânica de Literatura Medieval (Lisboa, 1-5 Outubro 1991)*. Lisboa: Cosmos, vol. I, pp. 13-29.
- (1993): «Pergaminho Sharrer», en Giulia LANCIANI / Giuseppe TAVANI (coords.), *Dicionário da Literatura Medieval Galega e Portuguesa*. Lisboa: Caminho, pp. 534-536.
- SEGRE, Cesare (1990 [1979]): *Semiótica filológica (Texto y modelos culturales)*. Murcia: Universidad de Murcia.
- SOUTO CABO, José António (2012): *Os cavaleiros que fizeram as cantigas. Aproximação às origens socioculturais da lírica galego-portuguesa*. Niterói / RJ: Editora da UFF.

- TAVANI, Giuseppe (1969 [1967]): *Poesia del Duecento nella Penisola Iberica. Problemi della lirica galego-portoghese*. Roma: Edizioni dell'Ateneo.
- (1979): «A proposito della tradizione manoscritta della lirica galego-portoghese», en *Medioevo Romano*, 6: pp. 372-418.
- (1988): *Ensaio portugueses. Filologia e Lingüística*. Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda.
- (1999): «Ancora sulla tradizione manoscritta della lirica galego-portoghese (quarta e ultima puntata)», en *Rassegna Iberistica*, 65: pp. 3-12.
- (2002 [2000]): «Eterotopie ed eteronomie nella lettura dei canzonieri galego-portoghese», en *Tra Galizia e Provenza. Saggi sulla poesia medievale galego-portoghese*. Roma: Carocci, pp. 13-28.
- (2008): «As apostilas de colación no Cancioneiro portugués da Vaticana (Vat. Lat. 4803)», en *A semente da nación soñada. Homenaxe a X. L. Méndez Ferrín*. Santiago de Compostela / Vigo: Sotelo Branco / Xerais, pp. 401-407.

Corpora e bibliografía en liña

- ASKINS, Arthur L-F. (dir.) (1997-): *BITAGAP (Bibliografía de Textos Antigos Galegos e Portugueses)*. Berkeley: The Bancroft Library. University of California, en http://vm136.lib.berkeley.edu/BANC/philobiblon/bitagap_en.html [Consultado 17/04/2025].
- BREA, Mercedes / LORENZO GRADÍN, Pilar (dirs.): *Base de datos da Lirica Profana Galego-Portuguesa (MedDB)* [base de datos en liña]. Versión 3.7. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, en <http://www.cirp.gal/meddb> [Consultado 18/04/2025].
- BREA, Mercedes / LORENZO GRADÍN, Pilar (dirs.): *PalMed. Base de datos paleográfica da lirica galego-portuguesa*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, en <http://www.cirp.gal> [Consultado 19/04/2025].
- FERREIRO, Manuel (dir.) (2018-): *Universo Cantigas. Edición crítica da poesía medieval galego-portuguesa*, A Coruña: Universidade da Coruña, en <http://universocantigas.gal> [Consultado 25/04/2025].
- LOPES, Graça Videira / FERREIRA, Manuel Pedro et alii (2011-): *Cantigas Medievais Galego Portuguesas [base de datos online]*. Lisboa: Instituto de Estudos Medievais / FCSH/NOVA, en <http://cantigas.fcsb.unl.pt> [Consultado 25/04/2025].